

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Розвиток людського капіталу як умова/фактор соціальної безпеки»

Виконала: студентка групи СЗ-22-1зм
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»
Карапуз К. К.

Керівник к. держ. управ., доцент Черба В.М.

Рецензент керівник відділу персоналу
ТОВ «Інтербуд-Еко Трейдинг»
Катерина Тарасюк

Дніпро - 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики
Ступінь вищої освіти «магістр»
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувачка кафедри

_____ Вікторія Тараненко
“ _____ ” _____ 2024 р.

З А В Д А Н Н Я
НА МАГІСТЕРСЬКУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Карапуз Катерині Костянтинівні

1. Тема роботи «Розвиток людського капіталу як умова/фактор соціальної безпеки», керівник роботи к. держ. управ., доцент Черба В.М. затверджена наказом університету від «27» червня 2023 р. №_442кс
2. Строк подачі студентом закінченої роботи 17.01.2024
3. Вихідні дані до роботи: навчальні посібники, підручники, періодичні видання вітчизняних фахівців, присвячені дослідженню людського капіталу, матеріали науково-практичних конференцій, офіційні матеріали Державної служби статистики, Міністерства соціальної політики України, статистичні дані міжнародних організацій.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): 1. Теоретичні аспекти людського капіталу в контексті соціальної безпеки. 2. Дослідження тенденцій розвитку людського капіталу як умови/фактора соціальної безпеки в умовах війни. 3. Перспективи розвитку людського капіталу як умови/фактора соціальної безпеки.
5. Перелік графічного матеріалу (Рисунки: складові соціальної безпеки, людський капітал та соціальна безпека у процесі відтворення соціально-економічної системи, динаміка Індексу людського розвитку України протягом 1990 – 2021 років, динаміка кількості наявного населення України за місцем проживання, середня очікувана тривалість життя в Україні при народженні, років тощо. Таблиці: рейтинг ТОП 10 країн світу та України за Індексом людського капіталу, кількісні характеристики Індексу людського капіталу для України, рейтинг ТОП 10 країн світу та України за Індексом людського розвитку, динаміка ВВП на душу населення України тощо.)
6. Дата видачі завдання «28» червня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	28.06.2023	виконано
2.	Пошук та опрацювання літературних джерел	01.07.2023 – 01.08.2023	виконано
3.	Написання вступу кваліфікаційної роботи	10.08.2023 – 30.08.2023	виконано
4.	Виконання I розділу	01.09.2023 – 20.10.2023	виконано
5.	Виконання II розділу	15.12.2023 – 31.12.2023	виконано
6.	Виконання III розділу	02.01.2024 – 10.01.2024	виконано
7.	Написання висновків	11.01.2024 – 13.01.2024	виконано
8.	Оформлення роботи і передача на перевірку науковому керівнику	14.01.2024 – 16.01.2024	виконано
9.	Захист кваліфікаційної роботи згідно графіку		

Студентка _____ К.К. Карапуз
(підпис)

Керівник роботи _____ В.М. Черба
(підпис)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

АНОТАЦІЯ

Карапуз К.К. Розвиток людського капіталу як умова/фактор соціальної безпеки.

Магістерська кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр» за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2024.

Магістерська кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків. Робота викладена на 70 сторінках, містить 11 таблиць, 23 рисунка, 6 сторінок додатків. Список використаних джерел містить 84 найменування.

Зміст анотації:

1. Розглянуто людський капітал в контексті соціальної безпеки.
2. Досліджено тенденції розвитку людського капіталу як умови/фактора соціальної безпеки в умовах війни.
3. Окреслено перспективи розвитку людського капіталу як умови/фактора соціальної безпеки.

Ключові слова: стандарт, соціальний стандарт, соціальна безпека, соціальний розвиток, соціальна політика в країнах ЄС, межа бідності.

ABSTRACT

Karapuz K. K. Human capital development as a condition/factor of social security

Master's qualification work for the degree of Higher Education "Master" in specialty 232 "Social Security". University of Customs and finance, Dnipro, 2024.

The master's qualification work consists of an introduction, three sections, and conclusions. The paper is presented on 70 pages, contains 11 tables, 23 figures, and 6 pages of appendices. The list of sources used contains 84 names.

Abstract content:

1. Human capital in the context of Social Security is considered.
2. Trends in the development of human capital as a condition/factor of Social Security in war conditions are studied.
3. The prospects for the development of human capital as a condition/factor of Social Security are outlined.

Keywords: standard, social standard, Social Security, Social Development, Social Policy in the EU countries, poverty line.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	8
1.1 Взаємозв'язок людського капіталу та соціальної безпеки країни: теоретичні підходи	8
1.2 Вплив соціальних ризиків на розвиток людського капіталу	16
1.3 Інвестиції в людський капітал як запорука соціальної безпеки	25
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК УМОВИ/ФАКТОРА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ	31
2.1 Місце України у міжнародних рейтингах, пов'язаних з розвитком людського капіталу	31
2.2 Аналіз основних показників розвитку людського капіталу в Україні	39
2.3 Аналіз бюджетних інвестицій в розвиток людського капіталу	47
Висновки до розділу 2	57
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК УМОВИ/ФАКТОРА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	59
3.1 Світовий досвід країн щодо розвитку людського капіталу як умови/фактора соціальної безпеки	59
3.2 Основні напрямки відтворення людського капіталу у повоєнний період	64
Висновки до розділу 3	68
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	72
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальність теми. Людський капітал створюється шляхом набуття знань, умінь, професійних навичок та є формою їх представлення в процесі трудової діяльності. В умовах нестабільності функціонування та розвитку соціально-економічних відносин актуальності набуває проблема забезпечення розвитку людського розвитку. Основною метою розвитку постає створення для людей таких умов, в яких вони могли б прожити довге і здорове життя, здобути освіту, мати гідні матеріальні умови. Певна структура і якість людського капіталу сприяють економічному зростанню, покращують економічний і соціальний добробут людей та соціальну безпеку.

Питання формування і розвитку людського капіталу досліджувалися багатьма вченими, які вивчали зміст людського капіталу, його вплив на процес створення суспільних і індивідуальних благ. Серед них можна виділити А. Алексєєв, В.П. Антонюк, О.І. Баєва, А. Бикова, Г. Бойківська, Т. Г. Васильців, С. Горбань, О.А. Грішнова, С. Кандиба, Ю.В. Кравчик, Є. І. Масленніков, Л.В. Соколова, Л. Чабан тощо.

Метою даної магістерської кваліфікаційної роботи є дослідження розвитку людського капіталу в Україні у контексті соціальної безпеки у сучасному турбулентному зовнішньому та внутрішньому середовищі та пошук шляхів відтворення людського капіталу у повоєнний період. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- дослідити взаємозв'язок людського капіталу та соціальної безпеки країни: теоретичні підходи;
- визначити вплив соціальних ризиків на розвиток людського капіталу;
- розглянути інвестиції в людський капітал як запоруку соціальної безпеки;

- окреслити місце України у міжнародних рейтингах, пов'язаних з розвитком людського капіталу;
- провести аналіз основних показників розвитку людського капіталу в Україні;
- проаналізувати бюджетні інвестиції в розвиток людського капіталу;
- розглянути світовий досвід країн щодо розвитку людського капіталу як умови/фактора соціальної безпеки;
- окреслити основні напрямки відтворення людського капіталу у повоєнний період.

Об'єкт дослідження – людський капітал в Україні та його складові.

Предмет дослідження – розвиток людського капіталу в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у роботі використано сучасні загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: системного аналізу та синтезу; економіко-статистичні та методи порівняння; графічні методи (побудова схем, графіків, діаграм).

Законодавча, нормативна база та джерела первинної інформації. Теоретико-інформаційну базу дослідження становлять навчальні посібники, підручники, періодичні видання вітчизняних фахівців, присвячені дослідженню людського капіталу, матеріали науково-практичних конференцій, офіційні матеріали Державної служби статистики, Міністерства соціальної політики України, статистичні дані міжнародних організацій.

Структура та обсяг роботи. Магістерська кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків і пропозицій. Робота викладена на 70 сторінках, містить 11 таблиць, 23 рисунка, 6 сторінок додатків.

Список використаних джерел містить 84 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1 Взаємозв'язок людського капіталу та соціальної безпеки: теоретичні підходи

Головним фактором, що визначає конкурентоспроможність сучасних організацій, регіонів, країн та окремих індивідів, є рівень сформованого і накопиченого людського капіталу, який формується в соціальному середовищі за різними напрямками за допомогою об'єднання багатьох факторів. Він може реалізовуватися в різних формах і проходити через всі етапи життєвого циклу людини. Певна структура та якість людського капіталу сприяють економічному зростанню, покращують економічний та соціальний добробут людини [1].

В науковій літературі існує багато близьких за змістом та тотожних понять до категорії «людський капітал», що змінювались в ході історії та були зумовлені визначною роллю людини в суспільстві. Поняття «людський капітал» виникло у ринковому середовищі, а еволюція сутності проходила у таких поняттях як «праця», «робоча сила», «трудові ресурси», «трудоий потенціал», «людські ресурси» (додаток А).

Концепція людського капіталу заснована видатними американськими економістами на рубежі 50-60-х років ХХ століття Теодором Шульцем та Гаррі Беккером.

Т. Шульц вперше використав термін «людський капітал» і в своїй праці «Формування капіталу освіти» (1960 р.) він зазначав, що однією з форм капіталу виступає освіта. В його уявленні людський капітал представляє собою сукупність знань, здібностей, мотивацій, які являються джерелом майбутніх доходів та отримання задоволень. Основним результатом інвестицій у людину Т. Шульц вважав накопичення здібностей людей до праці, їх ефективну творчу діяльність у суспільстві, підтримання здоров'я.

Вчений довів, що людський капітал має необхідні ознаки та властивості продуктивного характеру, оскільки він здатний накопичуватися і відтворюватися. Вчений одним із перших розглянув поняття людського капіталу на мікрорівні. Як інвестиції у людський капітал працівників підприємства він враховував переважно витрати на освіту та навчання.

Р. Беккер, колега Шульца з Чиказького університету, розширив сферу використання теорії людського капіталу в ході пояснень різних соціальних явищ. Під людським капіталом науковець розумів сукупність навичок, знань та мотивацій людини, а в основі підходу до його (людського капіталу) вивчення лежить припущення про максимізуючу (раціональну) поведінку, ринкову рівновагу і стабільність переваг [52].

Таблиця 1.1

Визначення терміну «людський капітал» різними науковцями

Шульц Т.

- Людський капітал – сукупність якостей, навичок, здібностей та знань людини, які нею використовуються у виробничих або споживчих цілях

Беккер Г.

- Виробничі знання, вміння і професійна підготовка, якими володіє окрема людина

Демін П.

- Людський капітал – сформований у результаті інвестицій та накопичений визначений рівень здоров'я, освіти, навичок, здібностей, мотивацій, та культурного розвитку як конкретного індивіда, так і суспільства в цілому, які доцільно використовуються у певній сфері суспільного відтворення, що сприяють економічному зростанню

Тюріна Ю.Г.

- Людський капітал – форма проявлення виробничих сил індивіда, що забезпечує можливість одержання доходу

Полоус О.В.

- Людський капітал – сукупність знань, умінь, навичок, що використовуються для задоволення різних потреб окремого індивіда та суспільства в цілому

Грішнова О.А.

- Людський капітал – сформований і розвинений в результаті інвестицій та накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які цілеспрямовано використовуються у певній сфері економічної діяльності, сприяє підвищенню продуктивності праці й завдяки цьому здійснює вплив на зростання власних доходів, прибутку підприємства, а також національного доходу

Складено автором на основі [24, 56, 72]

Сьогодні серед науковців не існує єдиної думки щодо трактування дефініції «людський капітал» (табл. 1.1). У вузькому значенні людський капітал включає загальні і спеціальні знання; набуті здібності, навички та досвід, а також вміння їх застосовувати у потрібний момент та у потрібному місці. Іноді науковці його розширюють і розглядають як специфічну форму капіталу, втіленого у самій людині. Це наявний у людини запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які сприяють зростанню її продуктивності праці та приносять йому дохід у формі заробітної плати чи ренти.

Людський капітал можна розглядати на трьох взаємопов'язаних рівнях, що зумовлено його складною природою та різноманіттям суспільних відносин, які формувались упродовж тривалого часу (додаток Б) [22].

Перший рівень охоплює індивідуальний людський капітал, який включає до себе: капітал здоров'я, культурний капітал, трудовий капітал, інтелектуальний капітал, організаційний капітал, підприємницький капітал.

Другий рівень складає людський капітал фірми, до якого входять: визнані види індивідуального людського капіталу (патенти, винаходи), фірмові нематеріальні активи (товарні марки, комерційні таємниці тощо), організаційний капітал, структурний капітал, бренд-капітал і соціальний капітал.

Третій рівень включає національний людський капітал, складовими якого є: соціальний капітал, політичний капітал, національні інтелектуальні пріоритети, національні конкурентні переваги, природний потенціал [22].

Тобто, суб'єктами формування людського капіталу можуть бути: окремий індивід (особистісний рівень), домогосподарство, родина; суспільство в цілому; підприємницький сектор - великий, середній і малий бізнес; державні, регіональні та місцеві органи влади. Саме у суб'єктів формується потреба і мотивація до розвитку людського капіталу, вони визначають умови та інвестиції, необхідні для формування людських активів, вони прикладають певні зусилля (фізичні, інтелектуальні, організаційні) для розвитку і нагромадження людського капіталу [5]

Економічну сутність людського капіталу можна окреслити такими особливостями:

- є одним із визначальних чинників економічного розвитку на сучасному етапі;
- його формування потребує значних витрат для усіх секторів (головним чином, державного сектору) національної економіки;
- так само як і матеріальний капітал, може змінювати свою вартість під впливом різних економічних чинників;
- нижчий ступінь ліквідності у порівнянні з матеріальним капіталом, оскільки людський капітал є невіддільним від його носія – людської особи тощо [43].

Людський капітал – потужний чинник розвитку країни. Високий рівень його формування є свідченням збалансованого розвитку, як соціального (хороше здоров'я нації, належний рівень освіченості громадян, мистецький і культурний розвиток тощо), економічного (висока якість робочої сили і продуктивність праці), науково-технічного (розвинений інтелект та спроможність населення здійснювати наукову, інноваційну, інноваційно-технологічну діяльність, створювати винаходи та реєструвати об'єкти інтелектуальної власності), так і духовного, інших компонент зростання. Тому населення має мати ресурс, достатній для інвестування у власне здоров'я та розвиток, який в значній мірі він залежить від стабільності сфери доходів та зайнятості населення [35].

Людський капітал є компонентою формування суспільства та основою його сталого розвитку, але сьогодні сучасний світ сповнений безліччю небезпек і загроз різного характеру, які супроводжують людей протягом їх життя. Одним із основних мотивів діяльності людини і людського суспільства є потреба забезпечення безпеки. Недостатнє забезпечення гідного рівня життя населення у країні викликає соціальну напруженість, порушення суспільного спокою, що може серйозно загрожувати

внутрішньополітичній безпеці. Соціальна сфера є однією з тих, де саме і вирішуються завдання забезпечення безпеки суспільства.

Поняття «людський капітал» тісно пов'язане з поняттям «соціальна безпека». Соціальна безпека передбачає захищеність соціальних інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. Декларацією про державний суверенітет України соціальна безпека держави розглядається як стан гарантованої правової та інституційної захищеності життєво важливих інтересів суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз. Забезпечення соціальної безпеки відбувається за допомогою таких складових як добробут, рівень доходів населення, оплата праці, стан здоров'я, зайнятість, демографічна ситуація, соціально-класова диференціація, соціальний захист, пенсійне забезпечення тощо (рис. 1.1) [20].

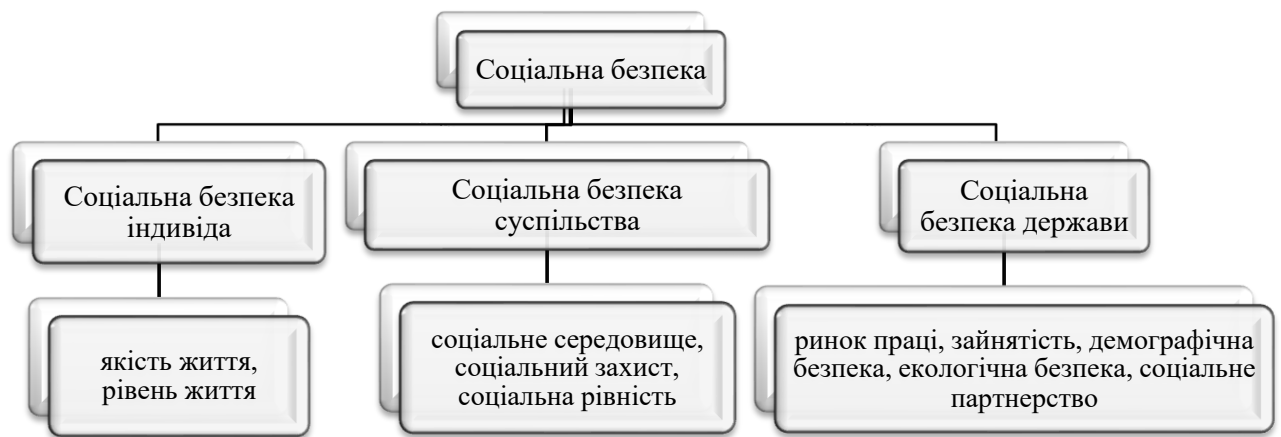

Рис. 1.1 Складові соціальної безпеки [20]

Соціальна безпека передусім гарантує захищеність суспільства від різного виду загроз. Її складові загалом охоплюють усі сфери життєдіяльності людини як члена суспільства – соціальну, економічну та природно-екологічну, що формує загальне поле суспільної діяльності. Тобто соціальна безпека за своїми складовими в цілому відображає структуру сталого розвитку і в цьому контексті обумовлює узгодженість чинників, які впливають на відповідні процеси [41].

У сучасній науковій літературі є різноманітні трактування терміну «соціальна безпека» (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Трактування терміну «соціальна безпека» сучасними науковцями

Коленда Н.В.	стан захищеності соціальних інтересів населення від загроз щодо його соціального стану та рівня життєзабезпечення, за якого відбувається збереження та розвиток людського потенціалу, просте чи розширене відтворення населення, а також досягнення в суспільстві соціальної злагоди і цілісності
Васильців Т.Г., Лупак Р.Л.	неодмінний стабільний стан надійної захищеності життєво важливих інтересів особи, її прав та цінностей від небезпек, загроз, шкідливих впливів за умов збереження і розвитку потенціалу особи та її здатності до ефективної діяльності в усіх сферах
Ставнича Н.І.	рівень захищеності, який дає змогу використовувати потенціал людини за рахунок створення безпечних умов життя та можливості задоволення потреб
Шевчук П.І.	певний стан життєдіяльності, забезпечений комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог

Складено автором на основі [12]

Гуртуючись на вищевикладеному, можна дати таке визначення терміну «соціальна безпека»: це здатність соціально-економічної системи, що реалізується в громадських механізмах, забезпечити доступ суб'єктів до найбільш повного, з об'єктивно можливих, задоволення потреб відповідно до їх інституції, статусом та завданнями відтворення соціально-економічної системи.

Соціальна безпека – це захист особистості, сім'ї, життєво важливих інтересів соціуму від загроз як зовні, так і усередині та досягається тоді, коли забезпечується нормальний рівень життя населення, що відображає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини, який характеризується розміром реальних доходів у розрахунку на людину, обсягом економічних благ, що споживається людиною, стабільними цінами економічних благ, забезпеченістю житлом, доступністю освіти, медичного, культурного

обслуговування, екологічної безпеки тощо. Тобто, об'єктами соціальної безпеки є елементи соціальної системи, які забезпечують рівень та якість життя населення [12].

Взаємозв'язок людського капіталу та соціальної безпеки представлено на рис. 1.2.

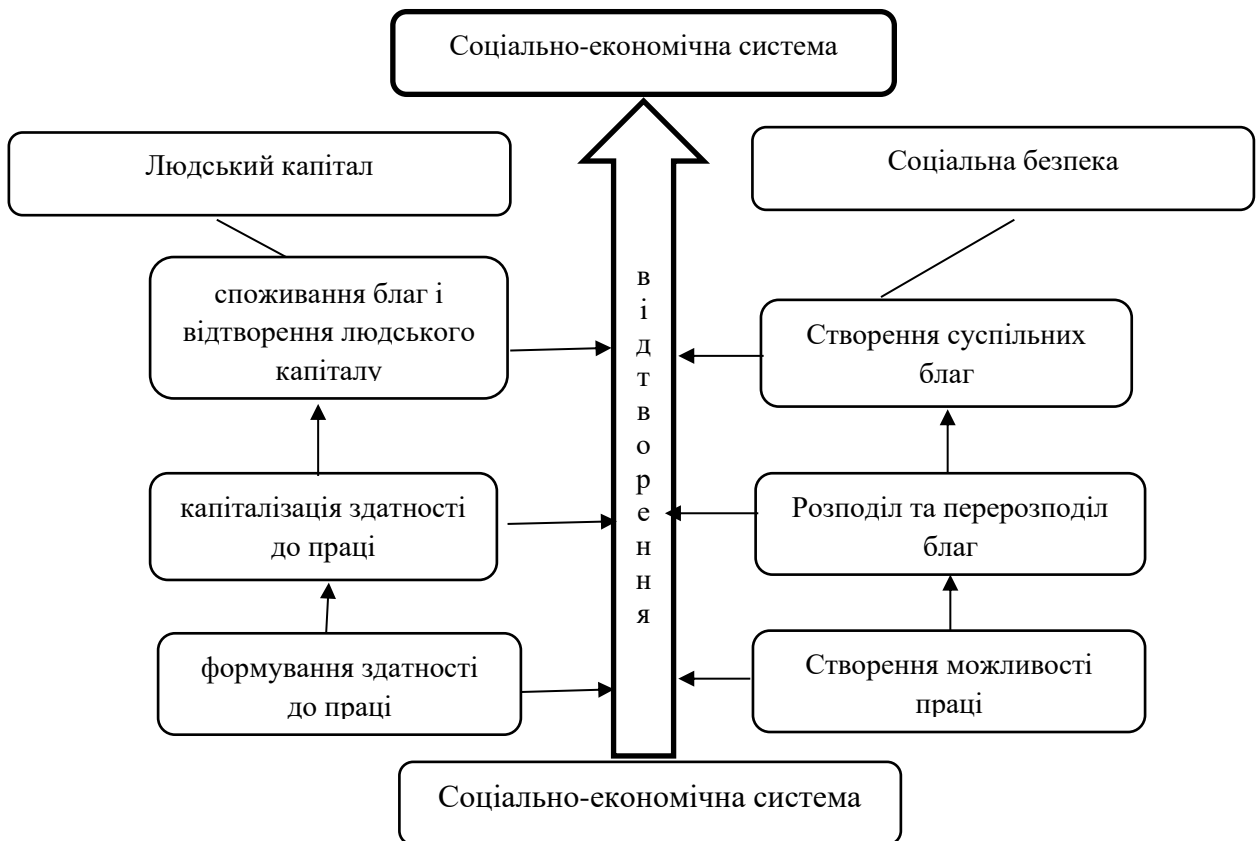

Рис. 1.2 Людський капітал та соціальна безпека у процесі відтворення соціально-економічної системи [71]

Отже, можна побачити, що здатність до праці індивіда – здатність виробляти блага. Соціальна безпека – це можливість споживати блага, що реалізується в рамках суспільства. Поняття людського капіталу пов'язане з цими явищами за рахунок інституційної складової його формування, що забезпечує відтворення і того, й іншого в єдиному соціально-економічному механізмі. У людському капіталі відображається внесок людини в розвиток суспільства, який суспільство оцінює через надання людині можливості задовольняти свої потреби – за допомогою грошового доходу та

користування суспільними благами та послугами. Тобто, запорукою соціальної безпеки держави є розвиток та ефективність системи відтворення людського капіталу [20].

Забезпечення соціальної безпеки через розвиток людського капіталу включає послідовні етапи, які представлено на рис. 1.3.

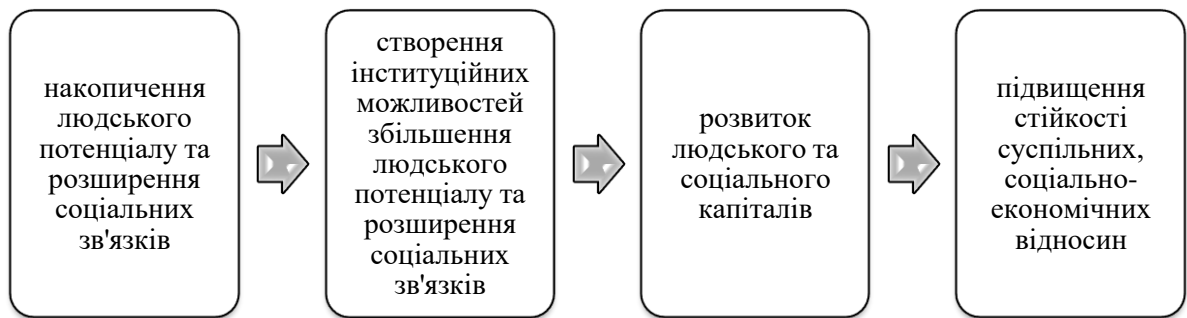

Рис. 1.3 Етапи забезпечення соціальної безпеки через розвиток людського капіталу [36]

В результаті еволюції наукових поглядів на сутність «людського капіталу», існували різні підходи до класифікації видів та складових даної категорії. Узагальнена класифікація видів та складових людського капіталу за певними ознаками представлено в додатку В.

Отже, людський капітал являє собою всю сукупність людських властивостей та особливостей, включаючи не тільки знання, вміння, навички, життєвий досвід, професійні та особисті компетенції, а й здоров'я, інтелектуальні здібності, можливості емоційного інтелекту, особливості культури та ментальні шаблони поведінки (мотивація) та запас часу. Запорукою соціальної безпеки будь-якої держави є розвиток та ефективність системи відтворення людського капіталу.

1.2 Вплив соціальних ризиків на розвиток людського капіталу

Як було зазначено вище, людський капітал формується завдяки збереженню й приросту населення, підтримці його здоров'я, забезпеченню якісної освіти і професійної підготовки, стимулюванню його економічної діяльності та є ключовим фактором як економічного зростання країни, так і умовою/фактором її соціальної безпеки. Збереження та примноження населення, стимулювання його економічної активності та забезпечення якісної освіти є основними умовами нагромадження людського капіталу будь-якої країни. Але сьогодні кризові явища охопили всі сфери життя України, створюючи нові ризики для суспільства та суттєво впливають на можливість відтворення людського капіталу на всіх його рівнях: макроекономічному, регіональному, мікроекономічному й особистісному. Наслідками цих ризиків є суттєве погіршення макроекономічних індикаторів, і, відповідно, можливостей для формування, розвитку, використання та збереження людського капіталу [25].

Ризик – це можливість економічних втрат, що виникають при настанні несприятливих подій, часто випадкових, які ухвалюються в умовах невизначеності, дефіциту ресурсів (часу, інформації тощо), що призводить до збитків (втрат), і вірогідності здійснення небажаних подій для учасників діяльності (в першу чергу, комерційної). Тобто, він передбачає можливість відхилення від припустимої мети; ймовірність отримання бажаного результату; відсутність упевненості в досягненні поставленої мети; можливість настання несприятливих наслідків; матеріальні, екологічні, морально-ідеологічні та ін. втрати; очікування небезпеки, невдачі внаслідок вибору альтернативи та її реалізації [36].

За своїм походженням або за масштабністю наслідків ряд видів ризику науковці відносять до соціальних ризиків, які охоплюють різні сторони життєдіяльності кожної людини. Вони можуть самим безпосереднім чином відбитися на стані її як фізіологічного, так і психосоціального здоров'я та

загрожувати не тільки соціально вразливим категоріям населення, а й практично всім громадянам в країні.

Соціальні ризики – ризики, в подоланні яких бере участь все суспільство, і велика частина членів суспільства схильна до них; для них характерна ймовірність загальних втрат, що зачіпають елементи якості життя людей і мінімізуються за умови реалізації соціальної відповідальності всіх членів суспільства [36].

Тобто, це наслідок дії певних масових явищ, зміни положення окремих соціальних груп і індивідів в плані обмеження їх економічної самостійності або погіршення економічного і соціального становища. Джерелом соціальних ризиків є безпосереднє функціонування соціальних інститутів, поведінка спільнот, домогосподарств та індивідів, які в силу свого соціального стану піддаються негативному впливу рішень, прийнятих суб'єктами ризику. У сучасному суспільстві існують такі типи соціального ризику: безробіття, маргіналізація, вимушені міграції, злочинність, глибоке розшарування населення за рівнем доходів, низький рівень життя населення, дезадаптація і низький рівень адаптаційного потенціалу населення країни тощо. Всі ці ризики активно впливають на соціальне становище людей [35].

Найбільші соціальні ризики і загрози для формування людського капіталу несуть війни, які знищують населення, що є фізіологічною основою людського капіталу. Війна призводить до незворотних втрат населення та людського капіталу країни, на території якої відбуваються воєнні дії [3]. Так, збройна агресія РФ і розв'язана нею війна 2014 – 2022 рр. призвела до критично значущого і негативного впливу на людський капітал нашої країни, яка потерпає від поєднаної дії економічної, освітньої та демографічної криз, які підсилюють одна одну й перешкоджають виходу на шлях підвищення якості життя та соціально-економічного розвитку. Безробіття і втрата професійних навичок, погіршення якості харчування і здоров'я, загострення демографічної ситуації знижують рівень і погіршують якість життя великого числа людей, в силу чого вони вимагають

цілеспрямованої державної політики, спрямованої на збереження і розвиток людського потенціалу різних груп населення. [4].

Формування людського капіталу здійснюється за допомогою об'єднання багатьох факторів і за різними напрямками, він може реалізовуватися в різних формах і проходити через всі етапи життєвого циклу людини. Певна структура та якість людського капіталу сприяють економічному зростанню, покращують економічний і соціальний добробут людей.

Основними соціальними ризиками, які впливають на формування та розвиток людського капіталу в сучасних умовах є: посилення негативних демографічних та міграційних процесів, скорочення доходів населення, низький рівень освіти, безробіття, неузгодженість ринку праці та освітніх послуг, зниження показників стану здоров'я.

Демографічні процеси. Відтворення самого людського капіталу нерозривно пов'язане з відтворенням населення і його чисельністю. Формування і розвиток сучасного суспільства неможливе без позитивного демографічного розвитку, включаючи як зростання населення, так і поліпшення якості відтворення цього населення. На жаль, сьогодні повномасштабна війна в Україні та її негативні наслідки лише поглиблюють демографічні проблеми, що накопичувалися протягом 30 років, адже до 24 лютого 2022 р. вони вже були серйозним викликом для української держави. Цілком очевидно, що за час війни населення країни істотно скоротиться. Демографічна криза, що спостерігається в нашій країні, являє собою одну з найбільш серйозних загроз відтворенню і розвитку її людського капіталу. Криза створює цілком реальні відчутні ризики для країни, що загрожують її територіальній цілісності, роблять неможливим сталий розвиток економіки і соціальної сфери країни і її регіонів.

Міграційні процеси. Міграція в перекладі з латинської (migrate, migro) означає переміщення, переселення людського капіталу. Розрізняють два основні види: внутрішню та зовнішню міграцію. Внутрішня міграція показує

мобільність людського капіталу. Зовнішню міграцію класифікують як міжнародну, тобто пов'язану з виїздом за кордони держави. Вона впливає на демографічну ситуацію в країні, змінює кількісні та якісні характеристики людського капіталу в регіонах [38].

Наслідки міграційного процесу людського капіталу впливають на соціально-економічне та політичне становище як країни-експортера, так і країни реципієнта. Позитивні та негативні наслідки міжнародного руху людського капіталу представлено на рис. 1.4.

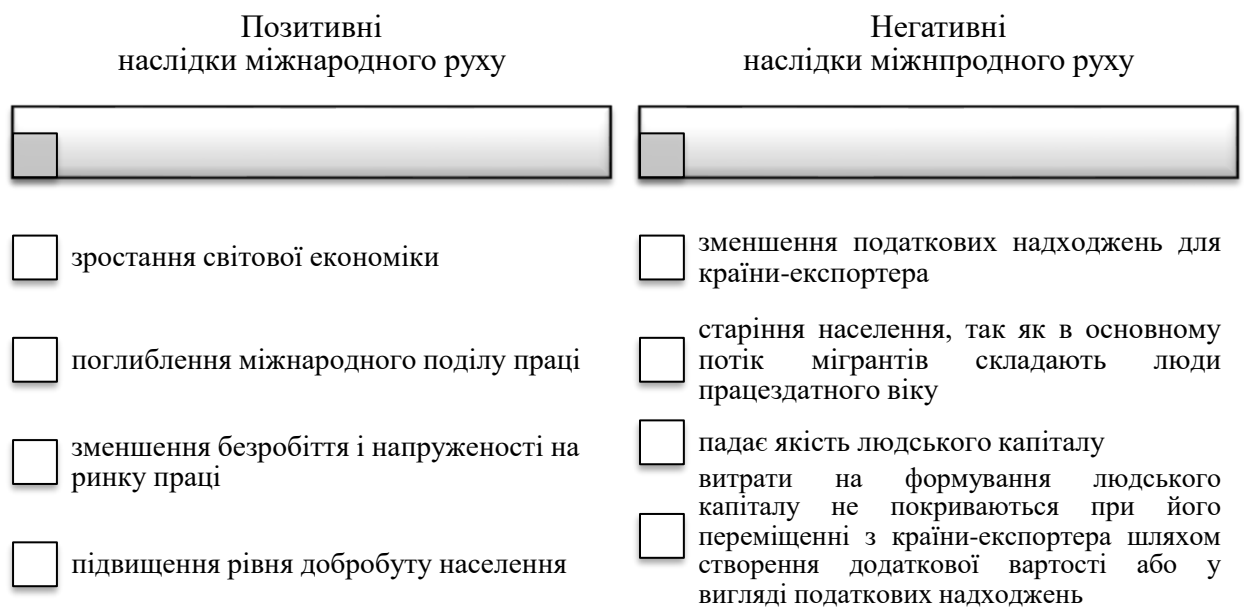

Рис. 1.4 Позитивні та негативні наслідки міжнародного руху людського капіталу [38]

Одним з наслідків війни та найбільшим каналом втрати людського капіталу України є вимушена міграція з України в інші країни, які розгорнули широкі програми тимчасового захисту біженців від війни. Серед них значною є частка дітей і висококваліфікованих працездатних осіб. Високим є ризик неповернення багатьох вимушених мігрантів в Україну після закінчення війни. Європа сьогодні, в умовах старіння населення, потребує робочої сили для забезпечення економічного зростання. Країни ЄС зацікавлені надавати програми з підтримки українських біженців і залучати

найбільш активних і працездатних переселенців у свої сфери економічної діяльності. Уже цей період масової міграції в Європу показує, що багато країн (Польща, Німеччина, Франція та ін.) сприяють інтеграції українців у своє суспільство [4].

Рівень доходів населення. Недостатній розмір доходів населення є тим чинником, котрий вкрай негативно впливає на розвиток людського капіталу, що безпосередньо виражається у заробітній платі, соціальних виплатах та інших джерелах доходів. Обмеження розміру доходів у населення або не виправдана їх нерівність не забезпечує умов, необхідних для повноцінного існування домогосподарства індивіда, що обмежує можливості або навіть зумовлює неспроможність отримання якісної освіти, послуг охорони здоров'я, якісної медичної допомоги та інших благ його та членів його домогосподарства [18].

Низькі доходи працюючих не дають їм можливості підвищувати кваліфікацію, перенавчатись. Поширення масштабів і глибини бідності в суспільстві породжує не розвиток, а деградацію його людського капіталу, а невеликі доходи членів домогосподарств приводять до відсутності або зовсім незначним інвестиціям в людський капітал. У незаможної людини можлива поява таких психологічних станів, як невпевненість у власних силах, у спроможності економічно та соціально захистити себе і членів свого домогосподарства, втрата орієнтирів на майбутнє, відсутність почуття безпеки [61].

Розвиток освіти в країні. Сьогодні якісна освіта є важливим складником якості та конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці, одним з головних факторів формування та розвитку людського капіталу країни, адже чільне місце у всіх сферах діяльності належить висококваліфікованим працівникам з потужним творчим потенціалом, оскільки знання та способи їх застосування на сьогодні є одним з основних джерел прибутку суб'єктів підприємницької діяльності [22].

В сучасному житті процес набуття нових знань має безперервний характер. У процесі свого життя людина проходить ряд стадій та етапів навчання (заклади дошкільного виховання, початкова освіта, середня, професійно-технічна, вища), але для задоволення своїх потреб у сучасному суспільстві людина не може зупинитись на досягнутому. Формування людського капіталу – це безперервний процес, на основі якого особистість досягає свого найвищого потенціалу шляхом здобуття освіти, пошуку роботи, працевлаштування, набуття навичок та особистісне зростання. Розвиток людини у системі освіти, підвищення рівня її освіченості дає їй важливі переваги у вигляді покращення умов праці, дозвілля, споживчого вибору, можливість отримання задоволення від самореалізації та зростання її професійного рівня [22].

Крім того, від рівня освіченості населення залежить конкурентоспроможність країни на світовому ринку. Серед найважливіших чинників, які визначають величину людського капіталу у світі є рівень загальної та професійної освіти, яка покращує якість, підвищує рівень і запас знань людини, тим самим збільшуючи обсяг та якість людського капіталу. Інвестиції ж у вищу освіту сприяють формуванню висококваліфікованих фахівців в країні, висококваліфікована праця яких здійснює найбільший вплив на темпи економічного зростання на світовому ринку [42].

Підвищення рівня освіченості людини дає їй важливі переваги у вигляді покращення умов праці, дозвілля, споживчого вибору та можливість отримання задоволення від самореалізації. Але сфера освіти здатна не лише підвищувати якість людського капіталу, сприяти реалізації соціальних пріоритетів розвитку та подолання наслідків глобальної кризи, а й гальмувати розвиток людського капіталу у разі, якщо якість освіти не відповідає життєвим реаліям [39].

Безробіття та ринок праці. Основою ефективного формування людського капіталу та економічного розвитку будь-якої країни є ринок праці,

що забезпечує підвищення ефективності використання робочої сили та ефективну зайнятість населення.

Зайнятість як економічна категорія представляє ступінь участі працездатного населення в діяльності, пов'язаної із задоволенням особистих і суспільних потреб і, як правило, приносять дохід в грошовій або натуральній формі. Економічно ефективна зайнятість відображає раціональне використання трудових ресурсів; соціально ефективна-задоволення соціокультурних потреб, поліпшення умов для соціально вразливих верств населення і тим самим зниження ймовірності формування факторів, що викликають соціальні види ризиків [40].

Однією з базових ознак ефективності зайнятості є відповідність між попитом і пропозицією на ринку праці за професійно-кваліфікаційною ознакою. Стан даного співвідношення дозволяє визначити ступінь затребуваності наявного у працівника потенціалу, наскільки отримана освіта відповідає поточним потребам на ринку праці.

Безробіття виникає внаслідок дисбалансу ринку праці, який являє собою певну форму господарських зв'язків між виробниками та споживачами товарів і послуг. Дисбаланс на ринку праці негативно впливає на результати діяльності суб'єктів господарювання та на життєвий рівень населення. Ринок праці висловлює не тільки узгодження інтересів, а й відносини, пов'язані з підготовкою кадрів і рухом робочої сили, а головним змістом ринку праці є формування попиту, пропозиції і ціни послуг робочої сили [66].

Сьогодні сучасний ринок праці України характеризується дисбалансом між попитом та пропозицією робочої сили, який відображається у професійно-кваліфікаційній невідповідності. Дослідники фіксують наявність ряду проблем, що існують у взаємодії між системою освіти, ринком праці і населенням, в число яких входить професійно-кваліфікаційний дисбаланс попиту та пропозиції на ринку праці. Дисонанс якісної та кількісної підготовки кадрів призводить до підвищення структурного безробіття, що

має вплив на ефективність функціонування економіки, розвиток науково-технічного прогресу; зниження виробництва товарів та послуг, а, отже, скороченню ВВП [40].

Наявність дисбалансу між попитом і пропозицією на ринку праці може надавати як стимулюючий, так і стримуючий вплив на стратегії населення в області подальшого нарощування обсягу та поліпшення якості людського капіталу.

З одного боку, відсутність зв'язку між отриманою освітою і виконуваною роботою, незатребуваність частини освіти вимагає його доповнення дійсно необхідними для роботи в сучасних умовах знаннями, що стимулює участь населення в безперервній освіті і дозволяє реагувати на мінливі потреби ринку праці, відповідати виникаючим новим вимоги до працівників.

У той же час, надмірність знань ставить питання перед працюючою людиною про доцільність інвестицій в подальше навчання, так як вже наявні ресурси дозволяють виконувати трудові функції, виступаючи стримуючим підвищення якості людського капіталу та ефективності зайнятості фактором. Якщо отримати освіту надлишково по відношенню до виконуваної роботи і відповідно не використовувати в повній мірі, то вона не сприяє збільшенню доходів індивіда. В даному випадку крім того, що невикористовувані знання і навички втрачають своє значення в структурі людського капіталу, інвестиції, вкладені в його отримання також не отримують належної віддачі. Зворотною стороною невідповідності між обсягом знань і виконуваними обов'язками є ситуація недостатності освіти [42].

Стан здоров'я населення. В основі всіх видів капіталу людини, його умінь, навичок лежить саме здоров'я і вроджені характеристики людини або капітал здоров'я, який закладається задовго до народження людини і формується протягом всього його життя.

Здоров'я – це основа життєдіяльності людини. У своїй професійній діяльності людині необхідно володіти витривалістю, працездатністю,

фізичною силою і стійкістю до різних захворювань. Підтримуючи здоров'я на високому рівні, людина збільшує свою працездатність, підвищує продуктивність праці і ефективність виробництва в цілому. Гарне здоров'я дозволяє повноцінно працювати, забезпечує віддачу від інвестицій в людський капітал [50].

Однак в сучасному світі суспільство, стикається з такими проблемами, як невисока тривалість життя, низька народжуваність, дороге медичне обслуговування тощо, які різко скорочують капітал здоров'я в нашій країні. Більш освічені люди уважніше ставляться до свого здоров'я, прагнуть до активного довголіття, тим самим в довготривалому періоді обумовлюють ефект від зниження витрат на лікування, як державних, так і особистих. Тому одним з важливих показників якості людського капіталу є характеристика його стану здоров'я, яка є якісною характеристикою людського капіталу, що зумовлює здатність до ефективної високопродуктивної праці індивіда й впливає в цілому на підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації. Зміцнення й збереження здоров'я людей покращує фізичний й душевний стан індивіда, збільшує тривалість життя та створює умови для активного його способу життя, підвищує здатність до високоефективної праці [26].

Сьогодні основним пріоритетом влади у сфері охорони здоров'я має стати створення у населення економічної та соціальної мотивації бути здоровим та забезпечення державою правових, економічних, організаційних та інфраструктурних умов для ведення здорового способу життя. Саме за єдності та збалансованості державної політики у сферах охорони здоров'я, освіти, економіки вдасться досягти найголовнішого рівня людського розвитку, коли економіка існує для людини, а не людина для економіки. В такому випадку, буде сформовано дійсно якісний людський капітал, з високою конкурентоспроможністю та рівнем розвитку економіки і громадянського суспільства [7].

Отже, на формування та відтворення людського капіталу впливає рівень доступності для людини основних матеріальних і соціальних благ, задоволення її матеріальних, соціальних і духовних потреб. Основними соціальними ризиками, які впливають на формування та розвиток людського капіталу в сучасних умовах є: посилення негативних демографічних та міграційних процесів, скорочення доходів населення, низький рівень освіти, безробіття, неузгодженість ринку праці та освітніх послуг, зниження показників стану здоров'я.

1.3 Інвестиції в людський капітал як запорука соціальної безпеки

Сьогодні найважливішими соціальними проблемами є: підвищення рівня та якості життя населення, усунення бідності, зростання доходів населення, забезпечення зайнятості населення, охорона та безпека праці, соціальний захист непрацездатних та малозабезпечених громадян та їхніх сімей, державне регулювання соціальної сфери. Своєчасне їх вирішення сприятиме досягненню мети – створення сприятливих умов та забезпечення високої якості життя для кожної людини, сім'ї, населення в цілому. Механізмом досягнення відповідної якості людського капіталу є інвестування, яке забезпечуватиме рівень освіти і науки, достатній для виконання економічної функції та постійного відтворення інтелектуального людського капіталу. Тобто, якість людського капіталу формується за рахунок інвестицій у підвищення рівня і якості життя населення, що передбачає здійснення фінансових витрат на освіту, науку, виховання, охорону здоров'я, розвиток підприємницьких здібностей, економічну і соціальну безпеку, свободу, культуру тощо.

Дослідники мають різні погляди на визначення поняття «інвестиції в людський капітал» (табл. 1.4).

Наукові підходи вчених до визначення категорії
«інвестиції в людський капітал»

Макконнелл К.Р., Брю С.Л

- це будь-які дії, які підвищують кваліфікацію й здібності і, цим самим, продуктивність праці працівників.

Архипов А.И.

- цілеспрямоване вкладення засобів у галузі і сфери, що забезпечують поліпшення якісних параметрів людини, у першу чергу його робочої сили (рівня освіченості, розвитку інтелекту, творчого потенціалу, фізичного і психічного здоров'я, системи мотивації, тощо

Беккер Г., Шульц Т.

- витрати, здійснені з метою збільшення продуктивних здібностей працівника та його майбутніх доходів; формуються за рахунок витрат на людину, серед яких можна назвати: навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію та пошуки інформації про ціни та доходи

Кавецький В.В.

- всі види вкладень в людину, пов'язані з істотними витратами, що сприяють зростанню національного доходу (або доходу підприємства)

Колосюк А.А.

- це процес створення продуктивних здібностей людини за допомогою інвестицій в: освіту, спеціальну підготовку і перепідготовку, підвищення кваліфікації у виробничій діяльності, зміцнення духовного і фізичного здоров'я

Складено автором на основі [39, 44]

Проаналізувавши різні підходи науковців, на наш погляд, інвестування в людський капітал – це всі цілеспрямовані витрати на формування та розвиток людини в грошовій або іншій формі (на освіту, професійну підготовку, підвищення кваліфікації, охорону здоров'я, мобільність, духовність тощо), які сприяють вдосконаленню інтелектуального та професійного зростання людини, розвитку творчості та креативності, підвищенню продуктивних здібностей, що приносить в майбутньому дохід як індивіду, так і суспільству в цілому.

Інвестиції в людський капітал мають специфічні риси, що відрізняють їх від інших видів інвестицій, що мають місце в ринковій економіці інноваційного типу:

– інвестування в людський капітал вигідно здійснювати протягом усього періоду трудової діяльності людини;

- результати інвестування в людський капітал можуть бути виражені не тільки в грошовій формі;
- інвестиції в людський капітал примножують продуктивні якості людини;
- інвестиції прискорюють і полегшують процес подальшого накопичення знань і досвіду;
- нарощування рівня людського капіталу в процесі спільної трудової діяльності може здійснюватися формальними і неформальними шляхами (наприклад, передача виробничого досвіду, лідерство) ;
- накопичений в результаті вкладення інвестицій людський капітал виступає значущим фактором його відтворення в наступному поколінні (рівень освіти батьків визначає розвиток і рівень освіти дітей);
- інвестиції в людський капітал дозволяють привести у відповідність кількість працівників і число робочих місць, рівень тарифних розрядів робіт і робочий [6].

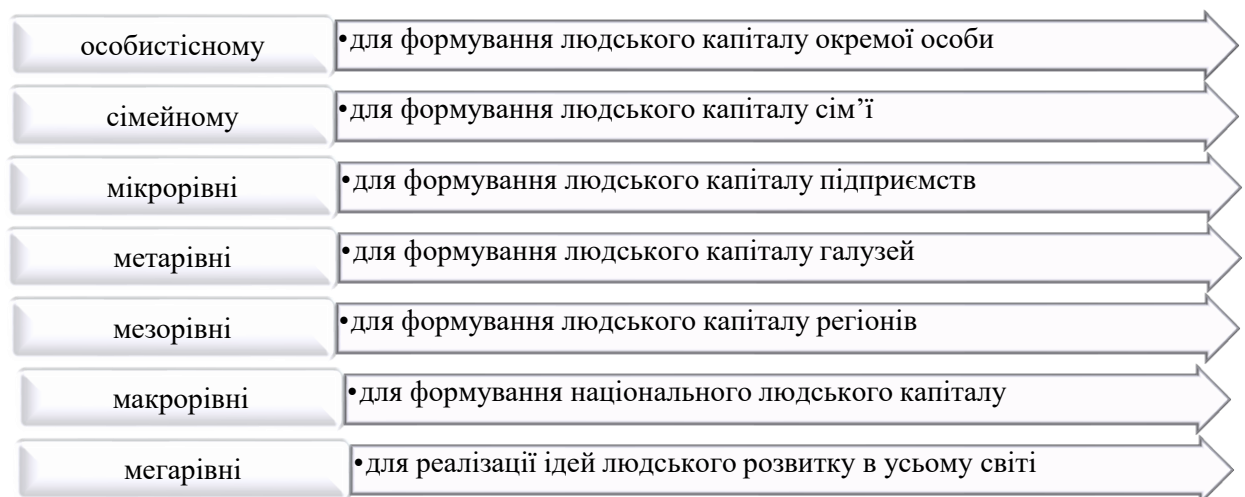

Рис. 1.8 Рівні, на яких здійснюється інвестування в людський капітал [23]

Джерелами інвестицій у людський капітал можуть бути вкладення, що здійснюються міжнародними, державними, недержавними та регіональними фондами й організаціями, освітніми закладами, підприємствами, сім'ями та

окремими громадянами. Тобто, інвестування в людський капітал може здійснюватися на рівнях, які представлено на рис. 1.8. Кожен із рівнів нерозривно пов'язаний з іншими, і жоден з них не може досягти максимального ефекту незалежно від інших [5].

Інвестиції у людський капітал повинні спрямовуватися на активізацію трудової віддачі, підвищення продуктивності праці і особистої конкурентоспроможності, забезпечення кадрової та інформаційної безпеки.

Освіта та охорона здоров'я є базовими напрямками, що формують людський капітал держав. У сучасній економічній літературі зустрічаються різні методики класифікації інвестицій в людський капітал за різними ознаками (додаток Г), але всі витрати на інвестування в людський капітал можна виділити в три основні групи: витрати в інтелектуальний капітал; витрати в капітал здоров'я; витрати в капітал культури.

Витрати на інтелектуальний капітал, включаючи загальну і спеціальну, формальну і неформальну освіту, підвищення рівня знань, умінь і навичок людини, підготовку за місцем роботи тощо, є основним видом інвестицій в людський капітал. Безперервність, якісність та актуальність навчання професійним навичкам, сприяння реалізації отриманих знань на практиці створюють умови для реалізації потенціалу, сприяючи зростанню людського капіталу та збагачуючи людину знаннями і вміннями, збільшують обсяг людського капіталу.

Витрати в капітал здоров'я мають велике значення. Гарне здоров'я передбачає витрати на профілактику захворювань, медичне обслуговування, дієтичне харчування і поліпшення життєвих умов, що подовжує тривалість життя, підвищує працездатність і продуктивність праці робітників. В той же час покращення якості медичної допомоги, що надається, та її доступність підвищують психологічну та соціальну стійкість працівників

Витрати на капітал культури, тобто формування мотивів, смислів діяльності та ціннісних орієнтацій, що відповідають професійній діяльності, сприяють зростанню ефективності праці; створення системи нематеріальної

мотивації персоналу, що відповідає цілям розвитку людського капіталу [37].

Крім того, інвестиції в людський капітал також можна розглядати як речові і нематеріальні (рис. 1.9). До речових відносять всі витрати, необхідні для фізичного формування і розвитку людини (витрати народження і виховання дітей); до нематеріальних – накопичені витрати на загальну освіту і спеціальну підготовку, частина накопичених витрат на охорону здоров'я і переміщення робочої сили [9].

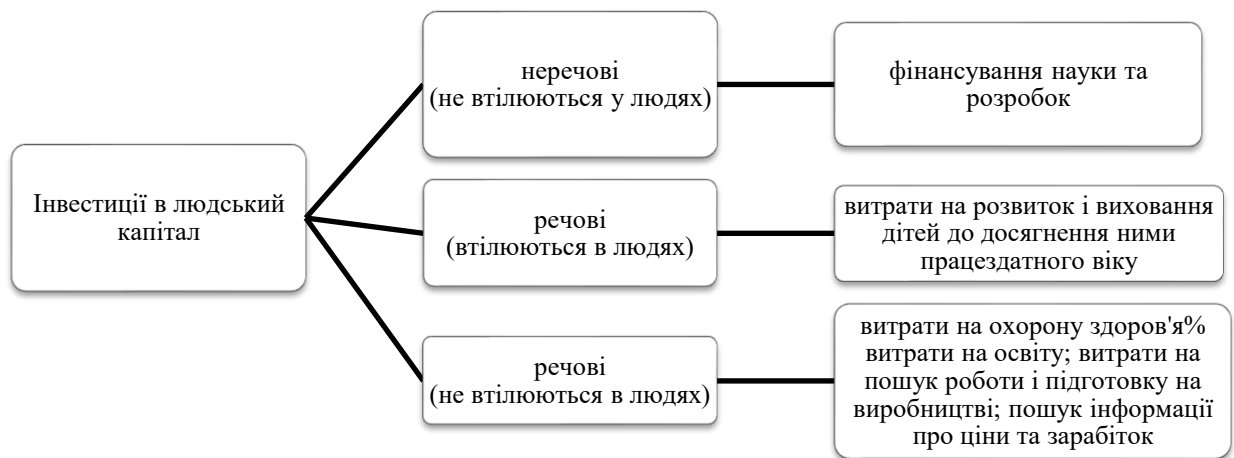

Рис. 1.9 Інвестиції в людський капітал [9]

Інвестиції в людський капітал дають високу віддачу і здатні створювати значні позитивні зовнішні ефекти економічного і соціального характеру. Розвиток дітей раннього віку, освіта і формування навичок приносять благо не тільки людині протягом усього його життя, а й наступним поколінням. Інвестиції, спрямовані на підвищення ефективності соціального захисту, розширення зайнятості та поліпшення умов, які ринок праці пропонує таким зазвичай не повністю зайнятим або низькооплачуваним групам жителів, як жінки, молодь і вразливі категорії населення, створюють позитивні зовнішні ефекти економічного і соціального характеру.

Отже, сьогодні в сучасному світі інновацій людські ресурси країни повинні бути конкурентоспроможними і здоровими як фізично так і духовно, а нація загалом повинна мати значний потенціал розвитку. Основним

фактором сталого розвитку стає людський капітал, а інвестиції в нього є стратегічним напрямком, що забезпечує соціально економічний розвиток будь-якої країни. Одним із способів збільшення загального обсягу людського капіталу в країні є інвестування в людину. Інвестиції в освіту, охорону здоров'я, навчання людей призводять до максимізації віддачі від використання наявного набору традиційних економічних ресурсів, знання та навички працівників стають фактором конкурентоспроможності як на мікро - так і на макрорівнях, а отже, забезпечують соціально-економічну безпеку в країні.

Висновки до розділу 1

За результатами першого розділу отримано наступні висновки.

Встановлено, що людський капітал являє собою всю сукупність людських властивостей та особливостей, включаючи не тільки знання, вміння, навички, життєвий досвід, професійні та особисті компетенції, а й здоров'я, інтелектуальні здібності, можливості емоційного інтелекту, особливості культури та ментальні шаблони поведінки (мотивація) та запас часу.

Доведено, що основними соціальними ризиками, які впливають на формування та розвиток людського капіталу в сучасних умовах є: посилення негативних демографічних та міграційних процесів, скорочення доходів населення, низький рівень освіти, безробіття, неузгодженість ринку праці та освітніх послуг, зниження показників стану здоров'я.

Визначено, що інвестиції в людський капітал є стратегічним напрямком, що забезпечує соціально економічний розвиток будь-якої країни, знання та навички працівників стають фактором конкурентоспроможності як на мікро - так і на макрорівнях, а отже, забезпечують соціально-економічну безпеку в країні.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК УМОВИ/ФАКТОРА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1 Місце України у міжнародних рейтингах, пов'язаних з розвитком людського капіталу

Для оцінки людського капіталу на міжнародному рівні застосовуються економічні рейтинги, що беруть за основи аналізу певні параметри, що за думкою міжнародних авторитетних організацій є ключовими:

- Індекс людського капіталу (Human Capital Index);
- Індекс людського розвитку (Human Development Index) (до 2013 року «Індекс розвитку людського потенціалу») [8].

Група Світового Банку оголосила про проект «Людський капітал» у 2017 році, а індекс людського капіталу був запущений у жовтні 2018 року. Індекс людського капіталу (НСІ) вимірює майбутній обсяг людського ресурсу (тобто навичок, знань, здоров'я, які має працівник), що їх народжені сьогодні діти матимуть на момент досягнення 18-річного віку. Якщо країна набирає 0,70 балів за Індексом людського капіталу, це означає, що майбутній потенціал заробітку дітей, народжених сьогодні, складе 70% від того, що вони могли б отримати при повній освіті і повному здоров'ї. У країнах, що розвиваються, середній індекс людського капіталу становить 0,56, що означає, що люди, народжені сьогодні, лише трохи більше ніж удвічі продуктивніші, ніж могли б бути, якби отримали повну медичну допомогу та освіту. З урахуванням використання, НСІ становить лише 0,32, що вказує на те, що на ринку праці використовується лише третина потенційного людського капіталу. Решта дві третини або безробітні, або зайняті неповний робочий день, або не беруть участі у продуктивній праці [55].

Останні оновлення даних були до пандемії у 2020 році, було досліджено 174 економік. Середній світовий показник людського капіталу становив 56%, тобто дитина, народжена в 2020 році, може досягти в середньому 56 відсотків своєї потенційної продуктивності як майбутній працівник. Проте якщо аналізувати середній показник за окремими економічними регіонами, то значення ІЛК буде відрізнятися від середньосвітового, наприклад, дитина, яка народилася в економіці з низькими доходами, показник ІЛК становить 37 %. Для дитини, яка народилася в економіці з високими доходами, цей показник становить 70%.

Станом на 2020 рік Україна посіла 53 місце із показником Індексу людського капіталу 0,63 – міра величини індексу людського капіталу. В порівнянні з показниками інших держав світу і держав з подібними досягненнями в економіці – цифра значна й одночасно низька в порівнянні з аналогічними показниками країн Європи і Центральної Азії. Рейтинг десяти країн світу – лідерів за Індексом людського капіталу та України представлено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Рейтинг ТОП 10 країн світу та України за Індексом людського капіталу

2018			2020		
Країна	Показник	Ранг	Країна	Показник	Ранг
Сінгапур	0,88	1	Сінгапур	0,88	1
Республіка Корея	0,84	2	Гон Конг, Китай	0,81	2
Японія	0,84	3	Японія	0,80	3
Гон Конг (Китай)	0,82	4	Республіка Корея	0,80	4
Фінляндія	0,81	5	Канада	0,80	5
Ірландія	0,81	6	Фінляндія	0,80	6
Австралія	0,8	7	Макао (Китай)	0,80	7
Швеція	0,8	8	Швеція	0,80	8
Нідерланди	0,8	9	Ірландія	0,79	9
Канада	0,8	10	Нідерланди	0,79	10
Україна	0,65	50	Україна	0,63	54

Складено автором на основі [82]

Відповідно до представлених даних в табл. 2.1, можна побачити, що у першу десятку у 2018 році потрапили такі країни як Сінгапур (0,88), Південна Корея (0,84), Японія (0,84), Гонконг (Китай) (0,82), Фінляндія

(0,81), Ірландія (0,81), Австралія (0,8), Швеція (0,8), Нідерланди (0,8) та Канада (0,8). Україна потрапила до ТОП 50 країн з індексом 0,65 обійнявши 50-е місце серед 157 представлених економік і увійшла до групи країн з досить високим рівнем даного капіталу. За рейтингом вона обійшла таких найближчих своїх сусідів, як Грузія, Румунія та Молдова. Останні місця в рейтингу посіли африканські країни Нігерія (0,32), Судан (0,3) та Чад (0,29).

У 2020 році десятка лідерів за даним показником майже не змінилася: Сінгапур (0,88), Гонконг (Китай) (0,81), Японія (0,80), Республіка Корея (0,80), Канада (0,80), Фінляндія (0,80), Макао (Китай) (0,80), Швеція (0,79), Ірландія (0,79), Нідерланди (0,79). Україна посіла 53 місце серед 174 представлених економік із показником Індексу людського капіталу 0,63.

Індексом людського капіталу націлений на майбутнє – на ті результати, які мають бути досягнуті та демонструє зв'язок між інвестицією в людський капітал і продуктивністю, яка досягається завдяки такій інвестиції. Індекс показує, який рівень людського капіталу матиме новонароджена дитина через 18 років, а тому ми можемо побачити, що дитина, яка народилася в Україні у 2018 році, коли виросте, буде на 65% продуктивнішою, ніж могла б бути, якби у неї була повноцінна освіта і повне здоров'я, а яка народилася у 2020 році – на 63%.

Як у 2018 році так і у 2020 році рейтинг очолив Сінгапур, який отримав 0,88 балів. Тобто, продуктивність праці людини, яка народилася у 2018 році або у 2020 році в Сінгапурі, після досягнення повноліття, складе 88% від потенційного рівня, який можливий за умови отримання повної освіти і наявності повноцінного здоров'я.

Індекс людського капіталу формується на основі параметрів, які відображають кількісні характеристики Індексу (табл. 2.2). Показники України нижче середнього для регіону Європи та Центральної Азії (69%), але вищі середнього для країн із середнім доходом (48%). Так, вірогідність виживання до п'ятирічного віку в Україні дуже хороша: з кожних 100 дітей,

що народилися в Україні, 99 доживають до 5-річного віку. По всій Україні 81% підлітків п'ятнадцятирічного віку доживають до 60 років.

Таблиця 2.2

Кількісні характеристики Індексу людського капіталу для України

Рік	Частка дітей, які доживуть до 5 років	Тривалість навчання дітей в школі	Тривалість навчання дітей в школі з поправкою на якість	Результати тестування за програмами оцінки освітніх досягнень	Частка особи віком 15 років, які доживуть до 60 років
2018	0,99	13,0	10,2	490	0,81
2020	0,99	12,9	9,9	478	0,81

Складено автором на основі [78, 80]

Учні в Україні набирають 490 балів (відповідно даним 2018 року) за гармонізованими тестами за шкалою та 478 балів (відповідно даним 2020 року), де 625 балів відповідає просунутому рівню, а 300 балів - мінімальному рівню.

З початку вимірювання в 1990 року Індекс людського розвитку невпинно підвищувався. Проте уперше за 32 роки звіт ПРООН у 2022 році показав, що цей показник знизився в усьому світі протягом двох років поспіль. Людський розвиток знизився до рівня 2016 року, що призвело до втрати значної частини досягнень Цілей сталого розвитку (ЦСР), відомих також як Глобальні та Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), термін яких закінчився наприкінці 2015 року [69].

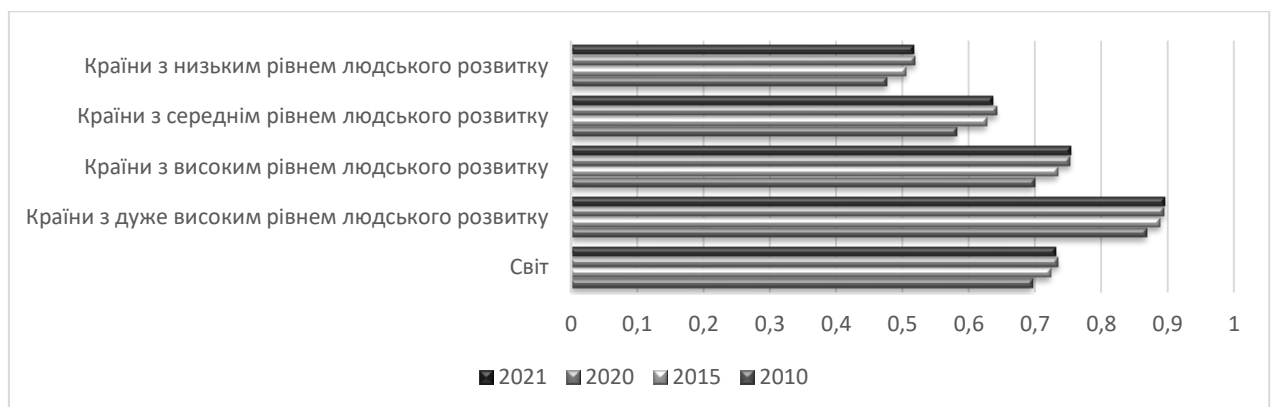

Рис. 2.1 Тенденції Індексу людського розвитку у світі [83]

Україна станом на 1 січня 2021 року за Індексом людського розвитку посіла 77 місце із 189 країн світу, який становив – 0,773, що є нижчим за середнє значення для країн у групі з високим Індексом людського розвитку, який становить 0,754, та нижчим за середнє значення для країн Європи та Центральної Азії, що складає 0,771 [83].

Досліджуючи рис. 2.1, можна побачити, що саме країни з середнім та низьким рівнем були охоплені спадом Індексу людського розвитку, на відміну від країн з дуже високим та високим рівнем людського розвитку, які мали зростання показників. Україна хоч і відноситься до країн з високим рівнем Індексом людського розвитку, має тенденцію до його зниження (рис. 2.2).

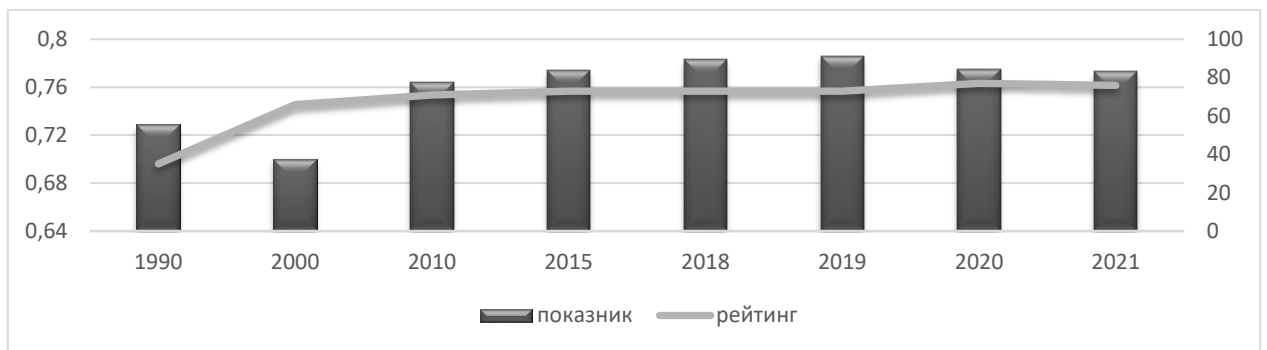

Рис. 2.2 Динаміка Індексу людського розвитку України протягом 1990 – 2021 років [83]

На рис. 2.2 представлена динаміка Індексу людського розвитку України протягом 1990 – 2021 років. Серед 175 країн у 2000 році Україна за величиною Індексу людського розвитку займала 66-е місце. У 2010 році серед 187 країн – 71-е місце, а в 2015 році серед 186 країн – 73-е місце.

В табл. 2.3 представлено ТОП-10 країн за рейтингом Індексу людського розвитку та Україні. З представленого рейтингу можна побачити, що Швейцарія, Норвегія, Ісландія, Гонконг, Австралія, Данія, Швеція, Ірландія, Німеччина та Нідерланди входять до десятки країн з найвищими показниками Індексу людського розвитку у світі. Швейцарія, Норвегія та

Ісландія займають перші три місця як країни з найвищими показниками Індексу людського розвитку – 0,95 у 2019 році та 0,96 у 2021 році.

Таблиця 2.3

Рейтинг ТОП 10 країн світу та України за Індексом людського розвитку

2019			2021		
Країна	Показник	Ранг	Країна	Показник	Ранг
Норвегія	0,957	1	Швейцарія	0,962	1
Ірландія	0,955	2	Норвегія	0,961	2
Швейцарія	0,955	2	Ісландія	0,959	3
Гон Конг, Китай	0,949	4	Гон Конг, Китай	0,952	4
Ісландія	0,949	4	Австралія	0,951	5
Німеччина	0,947	6	Данія	0,948	6
Швеція	0,945	7	Швеція	0,947	7
Австралія	0,944	8	Ірландія	0,945	8
Нідерланди	0,944	8	Німеччина	0,942	9
Данія	0,940	10	Нідерланди	0,941	10
Україна	0,786	74	Україна	0,773	77

Складено автором на основі [83]

Згідно з Індексом людського розвитку, очікувана тривалість життя українців у 2021 році становить 71,6 року (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Індекс людського розвитку та його складові у 2021 році

№	Країна	Тривалість життя	Роки навчання в школі	Середні роки навчання в школі	ВВП на душу населення
1	Швейцарія	84,0	16,5	13,9	66 933
2	Норвегія	83,2	18,2	13,0	64 660
3	Ісландія	82,7	19,2	13,8	55 782
4	Гон Конг, Китай	85,5	17,3	12,2	62 607
5	Австралія	84,5	21,1	12,7	49 238
6	Данія	81,4	18,7	13,0	60 365
7	Швеція	83,0	19,4	12,6	54 489
8	Ірландія	82,0	18,9	11,6	76 169
9	Німеччина	80,6	17,0	14,1	54 534
10	Нідерланди	81,7	18,7	12,6	55 979
77	Україна	71,6	15,0	11,1	13 256

Складено автором на основі [83]

Індекс освіти вимірює середню тривалість навчання населення, яке складає 15 років й очікувану тривалість навчання населення – 11,1 року.

Індекс валового національного доходу на душу населення становить 13 256 доларів США. Можна побачити, що між Україною та іншими країнами залишаються значні відмінності, коли йдеться про благополуччя населення. Так, дитина, народжена зараз у Норвегії – країні з найвищим Індексом людського розвитку – ймовірно проживе понад 82 роки та навчатиметься майже 18 років. Водночас хлопчик, народжений в Україні, найімовірніше проживе 63 роки і присвятить навчанню 12 років. За показником очікуваної середньої тривалості життя Україна відстає від Норвегії на 11,6 років роки, а за таким показником як – ВВП на душу населення відповідно на 51404 доларів США.

Реалізувати програми розвитку людського капіталу можливо за умови створення у країні сприятливого інноваційного середовища, економічної свободи, підвищення рівня добробуту людей, а тому розглянемо декілька рейтингів ТОП-10 країн світу та України за іншими показниками (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Порівняльний рейтинг ТОП-10 країн світу та України за міжнародними показниками оцінки людського капіталу

GPI, 2023		IEF, 2023		LPI, 2023		GCI, 2022	
Рейтинг, країна	Показник	Рейтинг, країна	Показник	Рейтинг, країна	Показник	Країна	Рейтинг
1. Швейцарія	67,6	1. Сінгапур	8,56	1. Данія	84,55	Сінгапур	1
2. Швеція	64,2	2. Гонконг	8,55	2. Швеція	83,67	Данія	2
3. США	63,5	3. Швейцарія	8,47	3. Норвегія	83,59	Швейцарія	3
4. Велика Британія	62,4	4. Нова Зеландія	8,43	4. Фінляндія	83,47	Нідерланди	4
5. Сінгапур	61,5	5. США	8,14	5. Швейцарія	83,42	Гонконг	5
6. Фінляндія	61,2	6. Ірландія	8,11	6. Нідерланди	82,32	Швеція	6
7. Нідерланди	60,4	7. Данія	8,10	7. Люксембург	81,83	Норвегія	7
8. Німеччина	58,8	8. Австрія	8,05	8. Ісландія	81,02	Канада	8
9. Данія	58,7	9. Велика Британія	8,01	9. Німеччина	80,81	Об'єднані Арабські Емірати	9
10. Республіка Корея	58,6	10. Канада	7,98	10. Нова Зеландія	80,47	США	10
55. Україна	52,8	130. Україна	54,1	74. Україна	58,84	Україна	55

Складено автором на основі [33, 58, 68, 77]

Найбільш інноваційною країною у 2023 році визнано Швейцарію, за нею йдуть Швеція, США, Велика Британія та Сінгапур. Україна за

показником ГПІ посідає 55 місце, утримуючи 4-ту позицію серед 36 країн економічної групи lower-middle income.

У 2023 році в рейтингу економічних свобод Україна опинилася на 112 місці з показником 6,17 балів з 10 можливих. Згідно з методологією Індексу економічної свободи було встановлено, що найслабші ланки української економіки – це гроші, регулювання та права власності [68].

Україна посіла 74 місце у світовому рейтингу процвітання у 2023 році отримавши 58,84 балів. У трійку лідерів ввійшли країни Скандинавії, зокрема Данія зайняла провідну позицію. Країна має високі показники в соціальному капіталі та особистій свободі. За останні 10 років в державі була проведена реформа системи охорони здоров'я.

Лідерські позиції за показником GCI у 2020 році належать Сінгапуру, який обійшов багаторічних лідерів США та Гонконг. Завдяки сильній економіці, ринку праці, а також системі охорони здоров'я та освіти, Данія посіла 2-е місце, тоді як Швейцарія – 3-е місце саме завдяки стабільному зростанню своєї економіки, яка формується завдяки потужній міжнародній торгівлі, в той час як її наукова інфраструктура, системи охорони здоров'я і освіти демонструють стійкі результати. Україна посіла 55-е місце в рейтингу і залишається найменш конкурентоздатною в регіоні Західної та Східної Європи [33].

Отже, станом на 2020 рік Україна посіла 53 місце із показником Індексу людського капіталу 0,63. В порівнянні з показниками інших держав світу і держав з подібними досягненнями в економіці – цифра значна й одночасно низька в порівнянні з аналогічними показниками країн Європи і Центральної Азії. Серед 175 країн у 2021 році Україна за величиною Індексу людського розвитку займала 76-е місце набравши 0,773 бала. Для України важливим завданням є пошук шляхів підвищення рівня людського розвитку, поступово підвищувати його та максимально наближати його до наведених вище розвинених країн світу.

2.2 Дослідження розвитку людського капіталу в Україні

Основними складовими людського капіталу, що забезпечують його формування, розвиток та ефективну реалізацію, є: здоров'я, рівень освіти, знань, добробут, рівень життя населення.

Відтворення самого людського капіталу нерозривно пов'язане з відтворенням населення і його чисельністю. Тому демографічна складова виступає основним показником оцінки рівня розвитку людського капіталу та основним чинником соціально-економічного розвитку як окремих регіонів так і країни в цілому. Формування і розвиток сучасного суспільства неможливе без позитивного демографічного розвитку, включаючи як зростання населення, так і поліпшення якості відтворення цього населення. Динаміка кількості наявного населення країни протягом 2012 – 2022 років представлено на рис. 2.3.

*з 2014 р. – без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Рис. 2.3 Динаміка кількості наявного населення України за місцем проживання, тис. осіб [27]

В Україні вже тривалий проміжок часу спостерігається скорочення населення. Демографічна криза, яка спостерігається в нашій країні, є головним фактором, який може перешкоджати позитивному розвитку людського капіталу. Протягом 2012 – 2022 років спостерігається скорочення загальної кількості населення України на 9,78%, що свідчить про

демографічну кризу, яка погіршує якість людського капіталу. Але на кінець 2022 року, за даними Українського інституту майбутнього, населення України становить лише 29 мільйонів осіб. Це на 29,6% менше, ніж на початку 2022 року [7].

Одним із чинників збільшення втрат людського капіталу виступає скорочення народжуваності. У 2021 році сумарний коефіцієнт народжуваності становив 1,16 дітей на одну жінку проти 1,53 у 2012 році, тоді як для підтримки чисельності населення потрібно мінімум 2,1 (рис. 2.4).

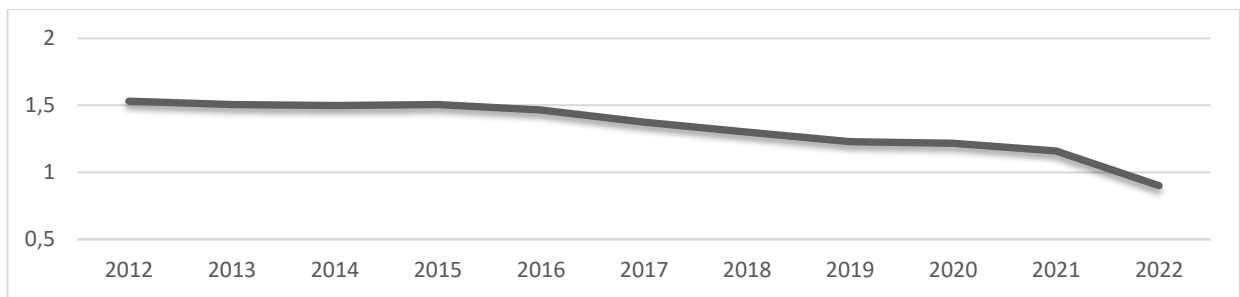

Рис. 2.4 Динаміка коефіцієнта народжуваності в Україні [27, 49]

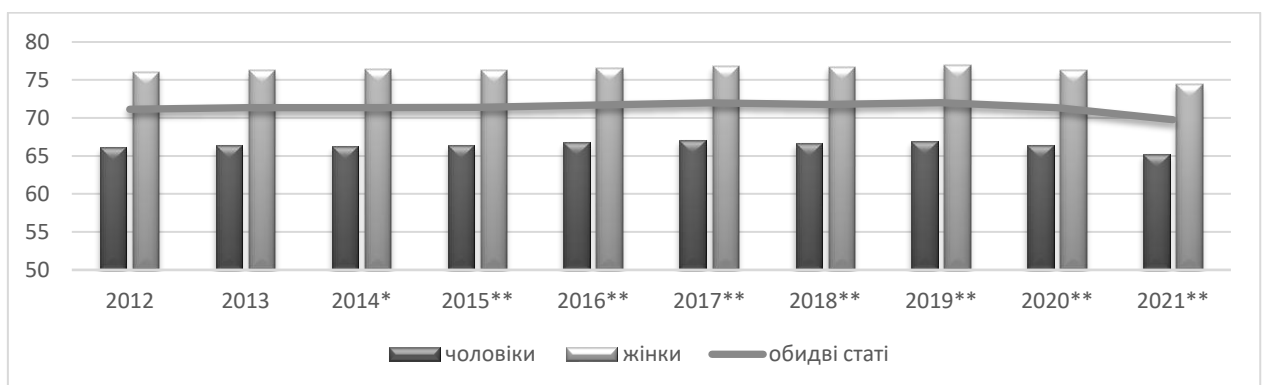
Відповідно проведеним розрахункам Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України у 2022 році після початку війни сумарний коефіцієнт народжуваності впав до 0,9, а в 2023 році очікується ще нижчий. На думку науковців для умов воєнного часу таке падіння є цілком закономірним, і постає питання, як швидко вдасться відновити сумарний коефіцієнт народжуваності після Перемоги і до якого рівня [49].

Іншим чинником збільшення втрат людського капіталу – висока передчасна смертність, насамперед чоловіків працездатного віку. Повномасштабне російське вторгнення прискорило депопуляцію та спричинило справжню демографічну катастрофу. Війна щодня забирає життя наших громадян внаслідок ракетних обстрілів, загибелі наших захисників на фронті. Але не тільки війна. Найчастішими причинами смертності населення в Україні у 2021 році, за даними Держстату, були – якщо не брати до уваги

смертність від COVID-19 – хвороби системи кровообігу (68,5%) та новоутворення (11,9%) [15].

Еміграція величезної кількості українців через повномасштабне російське вторгнення також є важливою причиною зменшення чисельності населення. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), станом на початок квітня 2023 року, чисельність вимушених мігрантів з України становила 8,16 млн осіб, зокрема 5 млн осіб зареєстровано як користувачів тимчасового захисту (чи подібних форм захисту) відповідно до національного законодавства в Європі. Серйозність втрат людського потенціалу залежить не лише від кількості вибухих, а й від їхніх якостей. Станом на кінець березня 2023 року, серед 1,5 млн біженців з України 40 % становили жінки і 12 % – чоловіки віком 18 – 59 років, 40 % – діти до 18 років, 8 % – особи, старші 60 років [17].

Для України розглянуті чинники негативних тенденцій демографічної складової доповнено також величезною внутрішньою міграцією. Внаслідок повномасштабної російської агресії понад 4,9 млн громадян були змушені залишити свої домівки, що створює суттєве навантаження на інфраструктуру, фінанси приймаючих громад і спричиняє суттєвий розрив у попиті і пропозиції на ключові публічні послуги, які потрібні громадянам [15].

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та адміністративних даних частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. ** Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та даних по Донецькій і Луганській областях

Рис. 2.5 Середня очікувана тривалість життя в Україні при народженні, років [27]

Розглядаючи такий демографічний показник як очікувана середня тривалість життя, то можна побачити негативну тенденцію зменшення показника (рис. 2.5). За даними Державної служби статистики середня очікувана тривалість життя в Україні у 2021 році склала 69,77 років, що на 1,58 року менше ніж у 2020 році та на 1,38 року менше ніж у 2012 році. Також спостерігається закономірність, що тривалість життя жінок перевищує тривалість життя чоловіків. Так, середня тривалість українок на кінець 2021 року – 74,36 року, тоді як у чоловіків – 65,16 року.

Отже, збереження, розвиток та примноження людського капіталу – головна умова успішного відновлення та власне виживання країни. Низький коефіцієнт народжуваності, високий рівень смертності та постійний ріст рівня зовнішньої міграції руйнують людський капітал України.

Розвиток системи охорони здоров'я в Україні є передумовою якісного відтворення людського капіталу. Державна політика в галузі охорони здоров'я повинна застосувати всі інструменти та важелі для підвищення рівня медичного обслуговування, що позитивно вплине на підвищення якості людського капіталу. У 2015 році в Україні була розроблена та схвалена Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 –2020 роки. Для послідовного втілення та оцінки успішності впровадження цієї Національної стратегії було запроваджено щорічне оцінювання доступності та якості надання медичної допомоги в Україні. За результатами аналітичного звіту про ключові показники здоров'я населення України «Індекс здоров'я. Україна» за 2020 рік, який має на меті вивчення рівня задоволеності громадян медичною допомогою, а також їхню поведінку в ситуаціях, пов'язаних із здоров'ям, на рис. 2.6 можна побачити результати опитування [7].

Згідно з розробленим Національним проектом «Стратегія розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року», до 2030 року очікуються наступні результати:

- збільшення тривалості життя чоловіків і жінок на 3 роки (до 70-80 років відповідно);
- зниження материнської та дитячої смертності до середнього рівня по ЄС;
- зниження передчасної смертності від неінфекційних захворювань на третину;
- зниження рівня інвалідності внаслідок захворювань шляхом профілактики;
- зниження захворюваності та інвалідності внаслідок туберкульозу, ВІЛ та гепатиту С;
- зниження смертності внаслідок дорожньо-транспортних пригод на одну третину;
- зменшення споживання тютюну, алкоголю та солі [28].

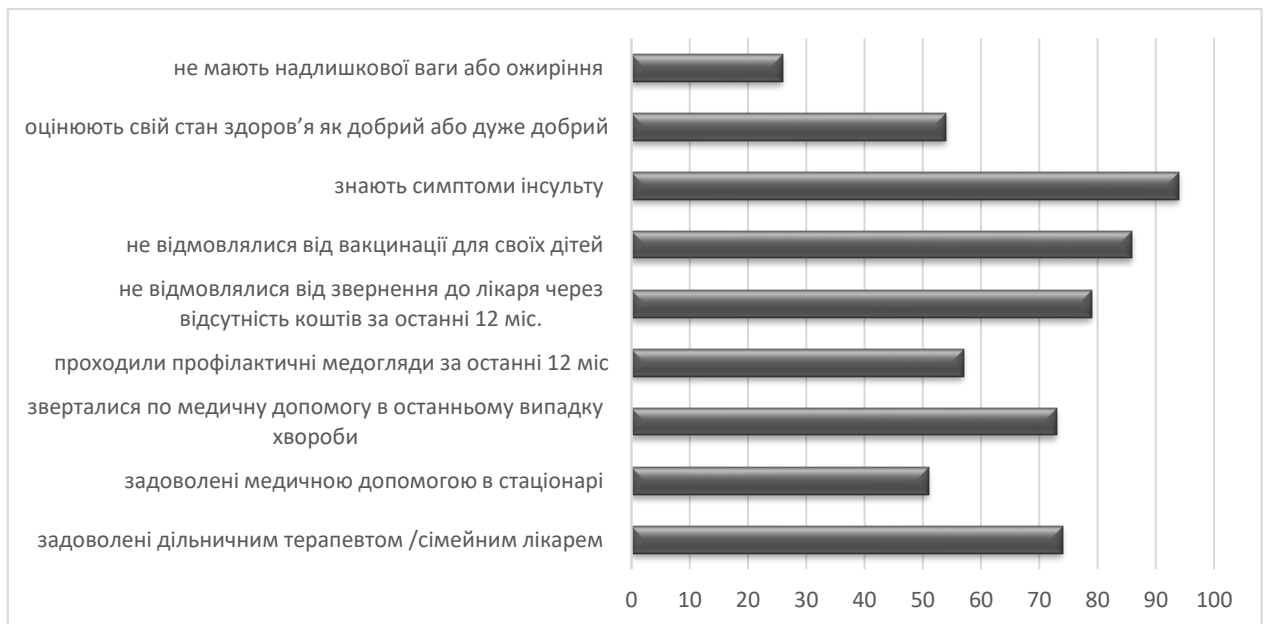

Рис. 2.6 Результати опитування «Індекс здоров'я. Україна» за 2020 рік [7]

Отже, здоров'я людини – важливий компонент людського капіталу. Зміцнення й збереження здоров'я людей покращує фізичний й душевний стан індивіда, збільшує тривалість життя та створює умови для активного

його способу життя, підвищує здатність до вискоєфективної праці. Пріоритетними аспектами формування, накопичення та якісного відтворення людського капіталу є ефективне функціонування системи охорони здоров'я в Україні.

Як зазначено в Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021 – 2031 роки, 70 % відсотків українців мають вищу освіту. Але потенціал вищої освіти України не використовується повною мірою суспільством і економікою. Так, за загальним рейтингом «The Good Country Index» 2020 р. серед 153 країн Україна – на 76-му місці, а найближчі географічні сусіди та країни, які є безпосередніми конкурентами на ринку освітніх послуг, значно вище: Польща – на 31-му, а Німеччина – на 5-му. Україна посідає 1-ше місце за компонентою «Внесок у розвиток науки та технологій» в рейтингу, Польща – на 13-му місці, Німеччина – на 23-му, а Велика Британія – на 5-му, але таке високе місце України пояснюється значно нижчим рівнем ВВП на одну особу, ніж результатами розвитку науки та технологій [64].

Доступ до знань визначається очікуваною тривалістю навчання – кількістю років навчання, яке, як очікується, може отримати дитина з вступу до школи, якщо протягом її життя зберігаються поточні тенденції залучення населення до освіти. Досліджуючи освітню складову людського капіталу варто зазначити, що середня тривалість навчання українців протягом останніх десяти років вища, ніж середньоєвропейський рівень (рис. 2.7).

Вища освіта в Україні має масовий характер, рівень охоплення вищою освітою населення традиційного офіційного віку навчання є високим – 82,7%, за цим показником Україна у Глобальному інноваційному індексі 2020 р. посіла 14-те місце зі 131 країни. Меншим є охоплення у Німеччині (70,2 %, 28-ме місце), Польщі (67,8 %, 34-те) та Великій Британії (60 %, 46-те місце) [64].

Рис. 2.7 Середня тривалість навчання українців та європейців, років [83]

Для більш детальної оцінки рівня освіти та виявлення тенденцій щодо його змін, розглянемо динаміку кількості робочої сили України у віці 15 – 70 років за кожним рівнем освіти у відсотках до попереднього року, яку представлено в додатку Д. Як бачимо з наведених даних за останні роки в Україні спостерігаються неоднозначні зміни у рівні освіченості робочої сили. Так, кількість осіб, які мають повну та неповну вищу освіту протягом досліджуваного періоду зменшується, в той час як кількість осіб з базовою вищою освітою збільшується. Спостерігається щорічне скорочення кількості осіб, які мають лише повну загальну середню або професійно-технічну освіту. На особливу увагу заслуговує значне зростання кількості осіб (у 2019 році порівняно з 2018 роком на 22%), що мають лише базову, початкову загальну або не мають освіти.

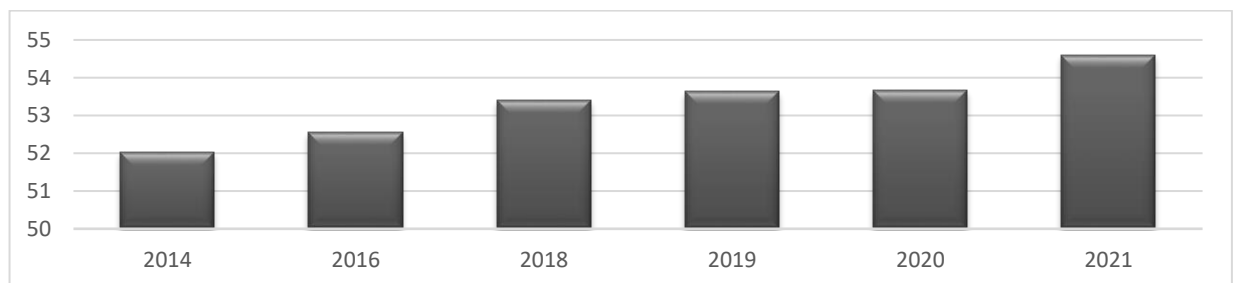

Рис. 2.8 Частка робочої сили України з вищою освітою [27]

За даними Державної служби статистики України динаміка показника рівня освіти за 2014 – 2021 роки демонструє поступове щорічне збільшення

освіченості робочої сили України, що є позитивною динамікою. У 2014 році вищою освітою (повною, базовою та неповною) було охоплено 52,03% робочої сили, на кінець 2021 року цей показник складав вже 54,6% (рис. 2.8).

Отже, рівень освіти будучи найбільш значущою ознакою якості робочої сили, сприяє забезпеченню розвитку людського капіталу та потребує постійної уваги та дослідження його динаміки з метою недопущення та подолання негативних тенденцій.

Людський капітал є однією з ключових складових стійкого економічного зростання. Рівень життя в Україні на національному рівні безпосередньо відображається в макроекономічних показниках, а саме у валовому національному доході на душу населення. Динаміка ВВП України та ВВП на душу населення представлено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Динаміка ВВП на душу населення України

Роки	ВВП України, млн доларів США	Населення, тис. осіб	ВВП на душу населення, доларів США	Приріст ВВП на душу населення	
				абсолютний	відносний
2012	175781,0	45633,6	3852,0	-	-
2013	183310,0	45553,0	4024,1	172,10	4,47
2014*	131805,0	45426,2	2901,5	-1122,58	-27,90
2015**	90615,0	42928,9	2110,8	-790,70	-27,25
2016**	93270,0	42760,5	2181,2	70,40	3,34
2017**	112154,0	42584,5	2633,7	452,46	20,74
2018**	130832,0	42386,4	3086,7	452,97	17,20
2019**	153781,0	42153,2	3648,1	561,49	18,19
2020**	155582,0	41902,4	3713,0	64,82	1,78
2021**	199770,0	41588,4	4803,5	1090,54	29,37
2022**	160500,0	41167,3	3898,7	-904,78	-18,84
2022/2012	-	-	-	46,7	1,21

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та адміністративних даних частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. ** Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та даних по Донецькій і Луганській областях

Складено автором на основі [13, 27]

Розглянувши показник ВВП на душу населення протягом 2012 – 2022 років, У період 2014 – 2015 років спостерігається зниження рівня ВВП, що зумовлено було політичним нестабільним становищем та стрімким

обезціненням національної валюти. Протягом 2016 – 2021 років ситуація стабілізувалась, що свідчить позитивною динамікою ВВП на душу населення у цей період. У 2022 році ВВП на душу населення зменшилось у порівнянні з 2021 роком на 904,78 доларів США або на 18,84%, що в першу чергу пов'язано з воєнними діями на території України. За аналізований період 2012 – 2022 роки спостерігається збільшення ВВП на душу населення на 46,7 доларів США або на 1,21%.

Таким чином, наведені результати оцінки людського розвитку в Україні свідчать, що сьогодні для досягнення економічного та соціального розвитку в країні, доцільно реалізувати наступні напрямки підвищення людського розвитку: подолати демографічну кризу, вдосконалити систему охорони здоров'я, вдосконалити систему освіти, підвищити рівень життя й подолати бідність тощо.

2.3 Фінансове забезпечення видатків на розвиток людського капіталу

Розвиток людського капіталу неможливий без інвестицій в людину у вигляді витрат на освіту, підготовку працівників на виробництві, охорону здоров'я, народження і виховання дітей, міграцію в пошуках зайнятості та пошук необхідної інформації. Інвестиції в людський капітал як економічна категорія виражають відносини між учасниками інвестиційного процесу з приводу руху ресурсів, вкладених в людський капітал від моменту мобілізації цих ресурсів до моменту їх відшкодування. Відбувається процес кругообігу: людський капітал сприяє ефективності виробництва, ефективно виробництво інвестує в розвиток людського капіталу [47].

Видатки держави є основним джерелом інвестицій у людський капітал. Динаміку видатків зведеного бюджету України протягом останніх п'яти років можна побачити на рис. 2.9.

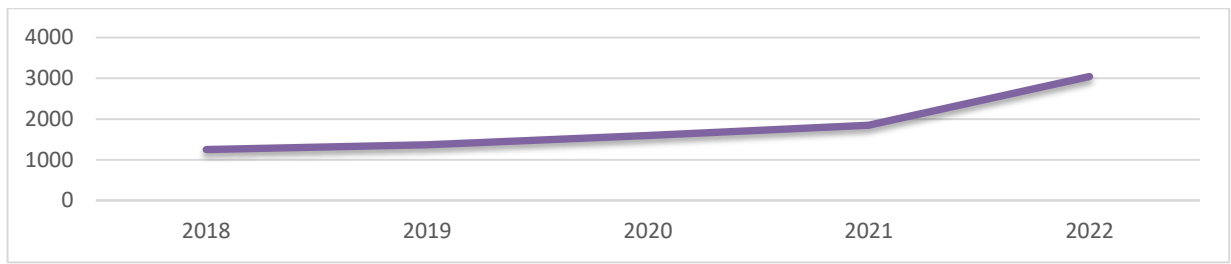

Рис. 2.9 Динаміка видатків зведеного бюджету України, млрд грн [29]

Можна побачити, що у 2022 році в порівнянні з 2021 роком видатки зведеного бюджету збільшились на 1199,1 млрд грн або на 65,0%, а в порівнянні з 2018 роком збільшення склало 1793,3 млрд грн. або 143,4%. Тобто протягом п'яти років видатки зведеного бюджету збільшились майже в 2,5 разів. Такі різкі зміни в обсягах видатків зведеного бюджету можна пов'язати, в першу чергу, з широкомасштабним вторгненням Росії на територію України та необхідністю перенаправлення фінансових ресурсів в межах зведеного бюджету на належне фінансування Збройних Сил України та загалом сектору безпеки, щоб активізувати заходи протистояння російській агресії, формування відповідних мобілізаційних резервів, закупівлі зброї, техніки, забезпечення релокації вітчизняних підприємств, виплат різного роду допомог населенню тощо.

Структура бюджетних видатків також демонструє пріоритети бюджетної політики у межах сконцентрованого обсягу фінансових ресурсів, можливостей державного або місцевих бюджетів щодо фінансування заходів, відповідної категорії видатків. Видатки зведеного бюджету України за функціональною класифікацією представлено в додатку Е та на рис. 2.10.

Наведені дані свідчать про те, що у воєнні часи найбільше видатків здійснюється на оборону, громадський порядок, безпеку, судову владу, соціальний захист та соціальне забезпечення населення, а інвестиції в людський капітал не є пріоритетними. Так, витрати зведеного бюджету на оборону у 2022 році склали 1142,8 млрд грн, що більше на 1015,3 млрд грн. або на 796,31% в порівнянні з 2021 роком та на 1045,8 млрд грн. або на

1078,14% в порівнянні з 2018 роком. У 2022 році питома вага видатків на оборону становила майже 40% (у 2018 році – 7,76%).

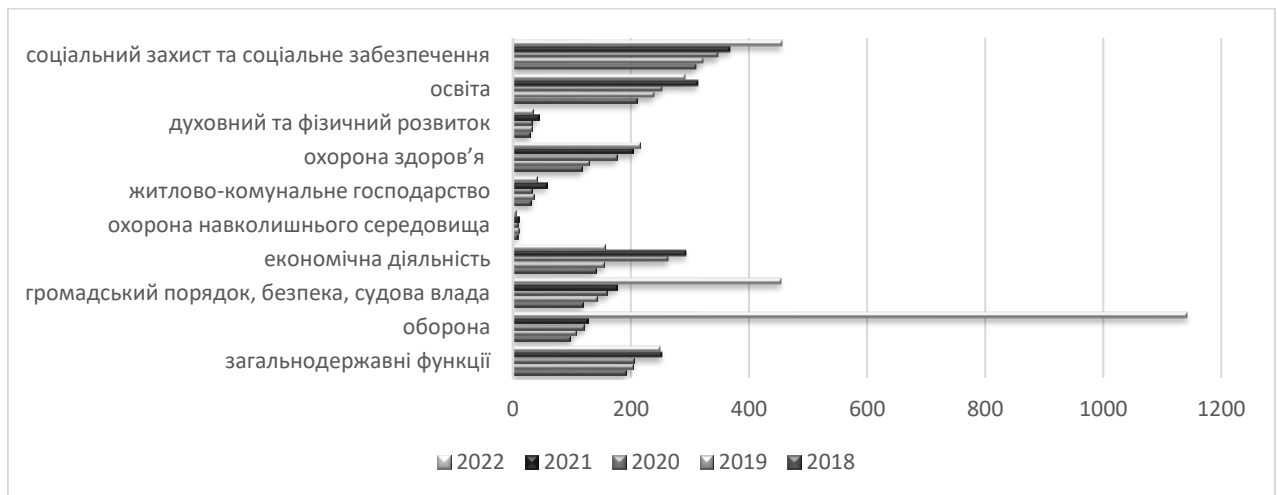

Рис. 2.10 Динаміка видатків зведеного бюджету України (функціональна класифікація), млрд грн [29]

Також у воєнний час, як правило, значний обсяг видатків зведеного бюджету спрямований на забезпечення громадського порядку, безпеки та здійснення повноважень судової гілки влади – 454,4 млрд грн, що складає 14,93% у загальній структурі видатків. Це на 278,2 млрд грн або на 157,89% більше в порівнянні з 2021 роком та на 336,4 млрд грн або на 285,08% в порівнянні з 2018 роком.

Для розвитку людського капіталу розглянуті статті витрат зведеного бюджету є не менш важливими, оскільки безпечне, стабільне середовище стимулює економічний розвиток, здійснюючи суттєвий вплив на збереження людського капіталу.

Наступна питома стаття у структурі видатків – видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення населення. У 2022 році було виділено 455,2 млрд грн, що на 87,8 млрд грн. або на 23,9% більше ніж у 2021 році та на 145,8 млрд грн. або на 47,12% більше ніж у 2018 році. Збільшення видатків за цією статтею свідчить про достатньо негативні тенденції, а саме про зростання бідності громадян. Соціальні блага, які отримують українці, не

спрямовуються на активний розвиток людського капіталу, а лише на забезпечення базових потреб і підтримки життя на мінімальному рівні. У такому разі, держава повинна забезпечити соціальні гарантії та захист прав громадян, створити сприятливі умови для зайнятості населення і гарантувати достойний рівень оплати праці, сприяти розвитку інфраструктури та підприємницького середовища, що стимулюватиме створення нових робочих місць і залучення інвестицій [10].

Розглянемо видатки зведеного бюджету, спрямовані на фінансування людського капіталу. Витрати держави на людський капітал, спрямовані на поліпшення системи охорони здоров'я, розвиток освіти і підвищення рівня життя громадян у майбутньому принесуть у відчутні вигоди у вигляді зростання економіки держави і посилення його впливу на світовій арені.

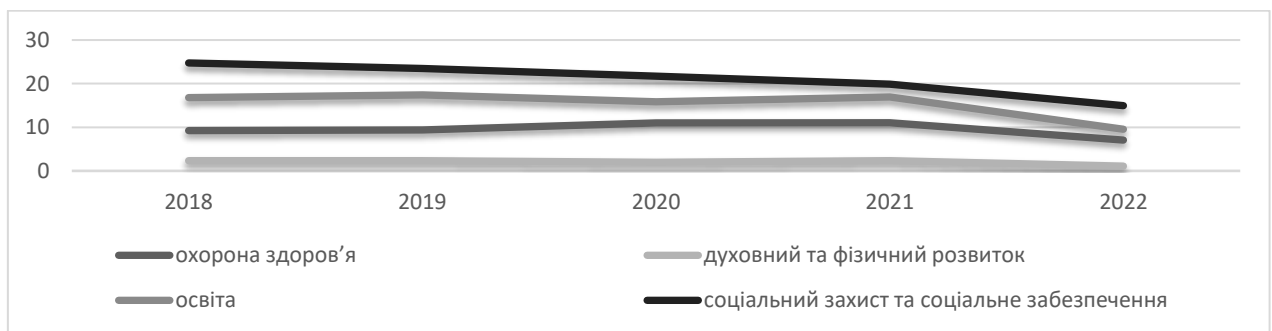

Рис. 2.11 Динаміка структури видатків зведеного бюджету України за соціальними складовими функціональної класифікації [29]

Динаміка структури видатків зведеного бюджету України за соціальними складовими функціональної класифікації представлена на рис. 2.11. Як свідчать статистичні дані зведеного бюджету України протягом аналізованого періоду, питома вага соціальних видатків бюджету, що відносяться до сфери формування людського капіталу, має тенденцію до зменшення.

Як видно з рисунку вище, в структурі видатків найбільша частка інвестицій припала на соціальний захист та соціальне забезпечення: від 24,75% до 14,96%, яка протягом 2018 – 2020 років має тенденцію зменшення.

Видатки в освіту є дуже важливими, адже впливають на накопичення знань, талантів громадян, створюють можливості для кар'єрного зростання, створюють сприятливе середовище для наукових досліджень та підвищують рівень життя людей. Основним джерелом інвестицій в освіту в Україні залишаються кошти загального бюджету, але аналіз обсягів фінансування освіти свідчить про несприятливу динаміку у фінансуванні освіти в Україні. За досліджуваний період простежується характерна ознака динаміки видатків на освіту – зниження їх питомої ваги у видатках зведеного бюджету. Питома вага видатків на фінансування освіти у загальній структурі видатків державного бюджету зменшилась з 16,8% у 2018 році до 9,55 % у 2022 році. У 2022 році видатки бюджету на фінансування освіти становили 209,8 млрд грн, що на 22,1 млрд грн. або на 7,08% менше ніж у 2021 році та на 80,8 млрд грн. або на 38,5% більше ніж у 2018 році.

Спостерігається стала тенденція до зниження питомої ваги видатків на охорону здоров'я, що є небезпечним явищем на тлі зростання таких хвороб, як Covid-2019, СНІД, туберкульоз тощо. Питома вага видатків на охорону здоров'я протягом 2018 – 2022 років має тенденцію зменшення. У 2018 році вона дорівнювала 9,26%, а на кінець 2022 року 7,07% у загальній структурі видатків. В той же час обсяги видатків на охорону здоров'я протягом 2018 – 2022 років мають навпаки тенденцію збільшення, що можна вважати позитивним показником, адже такі капіталовкладення сприяють збереженню людського капіталу, підвищуючи його працездатність, продовжуючи тривалість трудової активності і знижуючи рівень захворюваності. Так, на кінець 2022 року вони склали 215,3 млрд грн., що на 11,7 млрд грн. або на 5,75% більше ніж у 2021 році та на 99,5 млрд грн. або на 85,92% більше ніж у 2018 році. Найбільша сума видатків на охорону здоров'я була виділена у 2021 році – 203,6 млрд грн або 11,44% від загальної суми видатків загального бюджету.

Видатки на духовний розвиток та культуру є найнижчими впродовж п'яти років, що може свідчити про нерозуміння важливості таких видатків,

адже розвиваючись духовно, люди краще продукують інноваційні ідеї, рівень креативності суспільства зростає, зберігається національна ідентичність. Фінансування сфери духовного та фізичного розвитку населення зменшилось у 2022 році на 9,8 млрд грн. або на 22,58% у порівнянні з 2021 роком та збільшилось на 4,7 млрд грн або на 16,26% протягом п'яти років. Питома вага цієї статті зменшилась на 1,21 в. п. за досліджуваний період.

Фінансування освіти є найвигіднішим вкладенням капіталу, тобто система освіти є така сфера діяльності, де фінансовий капітал (фінансові витрати на освіту) перетворюється в людський капітал (у розвитку інтелекту, культури людини), який є певною величиною винагороди для людини і суспільства в цілому [2].

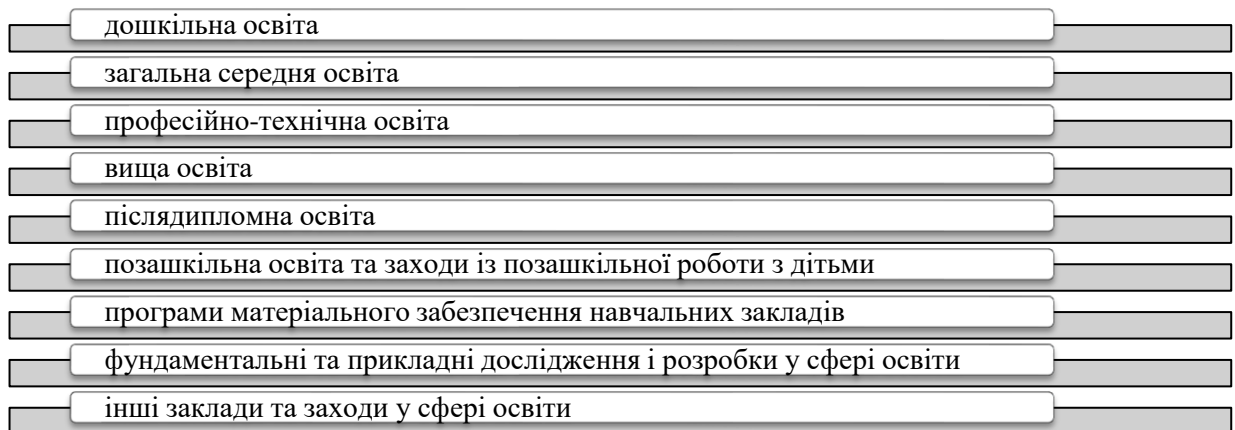

Рис. 2.12 Рівні освіти, за якими відбувається державне фінансування освіти [16]

Рівні освіти, за якими відбувається фінансування освіти можна побачити на рис. 2.12. Кількість закладів освіти станом на початок 2023 року, в яких загалом навчалось близько 6,5 млн здобувачів освіти й працювало майже 0,7 млн педагогічних і науково-педагогічних працівників можна побачити на рис. 2.13.

Фінансування освіти повною мірою впливає на її ефективність, зокрема і на якість освітніх послуг, що надаються учбовими закладами. Фінансове забезпечення з боку держави є одним із напрямів реалізації бюджетної політики у сфері освіти, а основним джерелом видатків на освіту в Україні є фінансові ресурси державного і місцевих бюджетів. На жаль, повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України зумовила потребу в збільшенні оборонних видатків та обсягів фінансування української армії. У зв'язку з цим видатки на освіту було скорочено.

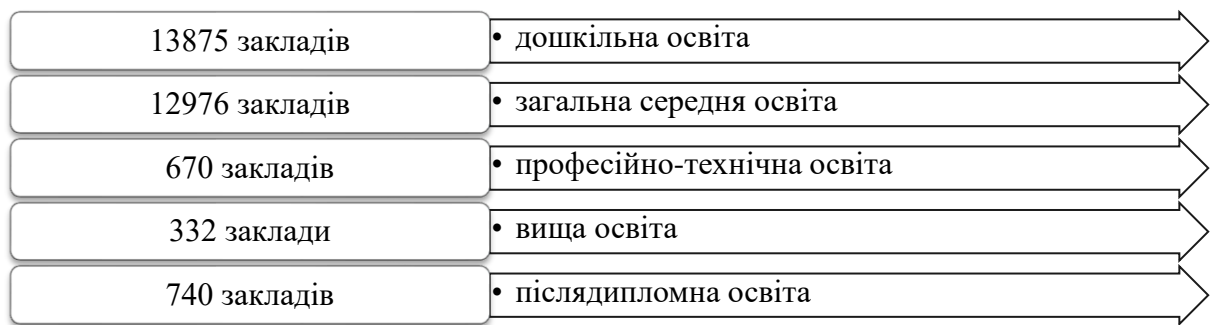

Рис. 2.13 Кількість закладів освіти на початок 2023 року [53]

Держава відповідно до статті 78 Закону України «Про освіту» повинна забезпечувати асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 відсотків валового внутрішнього продукту за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством, проте досягти цього показника не зовсім легко, оскільки він залежить від розвитку економіки країни, наявності фінансових ресурсів, ефективності і віддачі бюджетних коштів, інвестованих в галузь освіти [54]. Проте, в останні три роки держава не може забезпечити виконання цього показника і досягнути гарантованого рівня фінансування, хоча спостерігається збереження цього показника на сталому рівні – 6% ВВП, при тому, що поряд з цим вбачається значне коливання відсоткового показника загального обсягу видатків зведеного бюджету України з 16,8 % у 2018 році до 9,55 % у 2022 році.

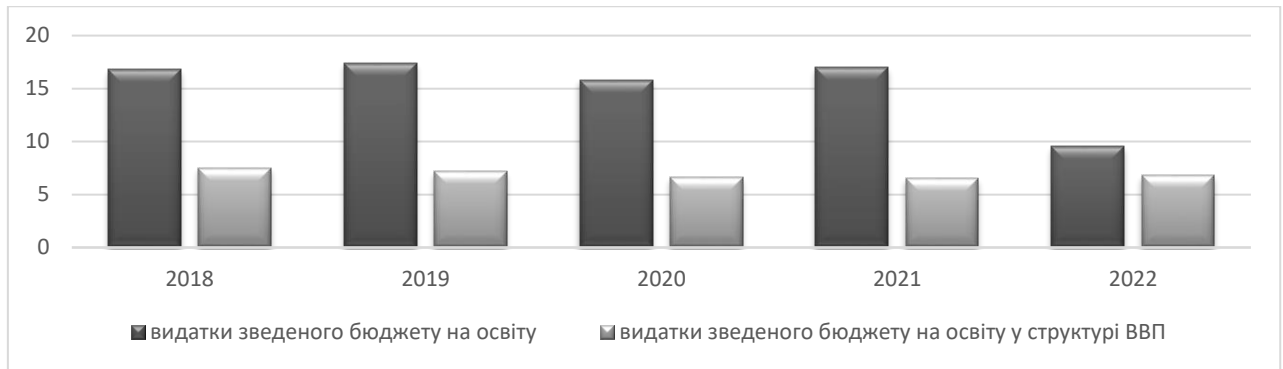

Рис. 2.14 Динаміка частки видатків на освіту у видатках державного та місцевого бюджетів, % [29]

Динаміку зміни обсягів видатків зведеного бюджету України на освіту у відсотках до ВВП та відсотках до видатків зведеного бюджету України протягом 2018 - 2022 років наведено на рис. 2.14.

Видатки зведеного бюджету на освіту у 2022 – 2023 роках за рівнями освіти представлено в табл. 2.6, а їх структура в табл. 2.7.

Таблиця 2.6

Динаміка видатків на освіту зведеного бюджету України, млрд грн

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	Відхилення 2022/2018		Відхилення 2022/2021	
						+,-	%	+,-	%
Дошкільна освіта	31,8	36	37,6	48,6	40,7	8,9	27,99	-7,9	-16,26
Загальна середня освіта	101,7	115,3	122,4	149,9	145,3	43,6	42,87	-4,6	-3,07
Професійна (професійно-технічна) освіта	10	108,2	11,5	14,2	15,5	5,5	55,00	1,3	9,15
Фахова передвища та вища освіта	44,2	51,4	53,4	64,8	60,7	16,5	37,33	-4,1	-6,33
Післядипломна освіта	1,7	18,6	1,8	1,9	1,2	-0,5	-29,41	-0,7	-36,84
Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	9,3	104,6	11,3	14,1	12,9	3,6	38,71	-1,2	-8,51
Програми матеріального забезпечення закладів освіти	0,8	1,1	0,5	0,7	0,09	-0,71	-88,75	-0,61	-87,14
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері освіти	1,2	1,3	1,3	1,7	1,2	0	0,00	-0,5	-29,41
Інші заклади та заходи у сфері освіти	9,3	10,6	12,4	16,9	13	3,7	39,78	-3,9	-23,08
Всього видатків	210	238,8	252,3	312,9	290,7	80,7	38,43	-22,2	-7,09

Складено автором на основі [29]

Таблиця 2.7

Структура видатків на освіту зведеного бюджету України, %

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна структури, % 2022/2018
Дошкільна освіта	15,14	15,08	14,90	15,53	14,00	-1,14
Загальна середня освіта	48,43	48,28	48,51	47,91	49,98	1,55
Професійна (професійно-технічна) освіта	4,76	45,31	4,56	4,54	5,33	0,57
Фахова передвища та вища освіта	21,05	21,52	21,17	20,71	20,88	-0,17
Післядипломна освіта	0,81	7,79	0,71	0,61	0,41	-0,40
Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	4,43	43,80	4,48	4,51	4,44	0,01
Програми матеріального забезпечення закладів освіти	0,38	0,46	0,20	0,22	0,03	-0,35
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері освіти	0,57	0,54	0,52	0,54	0,41	-0,16
Інші заклади та заходи у сфері освіти	4,43	4,44	4,91	5,40	4,47	0,04
Всього видатків	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	-

Складено автором на основі [29]

Дослідивши дані табл. 2.6 та табл. 2.7 зробимо наступні висновки. Протягом останніх п'яти років найбільшу питому вагу у видатках зведеного бюджету мали витрати на загальну середню освіту, які у 2022 році становили 145,3 млрд грн, що на 4,6 млрд грн або на 3,07% менше ніж у 2021 році та на 43,6 млрд грн або на 42,87% більше ніж у 2018 році. Частка видатків на фінансування загальної середньої освіти складає майже 50%.

Достатньо високими є видатки на вищу та фахову передвищу освіту, які у 2022 році склали 60,7 млрд грн, що на 4,1 млрд грн або на 6,33% менше ніж у 2021 році та на 16,5 млрд грн або на 37,33% більше ніж у 2018 році. Їх питома вага у структурі видатків зведеного бюджету протягом 2018 – 2022 років зменшилась на 0,17 в. п. та на кінець 2022 року дорівнювала 20,71%.

На третьому місці у загальній структурі видатків на освіту займають видатки на дошкільну освіту. Їх питома вага коливається від 15,14% у 2018 році до 15,53% у 2021 році. На кінець 2022 року вона зменшилась до 14,0%.

Питома вага інших видатки на освіту, а саме видатки на професійну, позашкільну освіту та інші заходи у сфері освіти складають 4 – 6%.

На підставі проведеного аналізу можна зазначити, що сьогодні основною проблемою розвитку освіти в Україні є війна. Під тиском війни держава скорочуватиме освітні видатки задля фінансування безпекових та оборонних заходів. Однак, законом «Про Державний бюджет на 2024 рік» передбачає збільшення витрат на освіту у цей складний період. За ухваленим Держбюджетом на 2024 рік на Міністерство освіти і науки передбачено закладено 178,8 млрд грн, що на 22% більше, ніж 2023 року. З них на загальний фонд буде спрямовано 148,5 млрд [57].

Таким чином, сьогодні в структурі видатків зведеного бюджету, спрямовані на фінансування людського капіталу, найбільша частка інвестицій припадає на соціальний захист та соціальне забезпечення: від 24,75% до 14,96%, яка протягом 2018 – 2020 років має тенденцію зменшення. Питома вага видатків на охорону здоров'я протягом 2018 – 2022 років також має тенденцію зменшення. У 2018 році вона дорівнювала 9,26%, а на кінець 2022 року 7,07% у загальній структурі видатків. Протягом останніх п'яти років найбільшу питому вагу у видатках зведеного бюджету мали витрати на загальну середню освіту, які у 2022 році становили 145,3 млрд грн, що на 4,6 млрд грн або на 3,07% менше ніж у 2021 році та на 43,6 млрд грн або на 42,87% більше ніж у 2018 році. Частка видатків на фінансування загальної середньої освіти складає майже 50%. Відсутність належного інвестування в людський капітал обмежує спроможність України досягти Цілей сталого розвитку. Тому сьогодні на політичному рівні потрібен чіткий план дій для забезпечення необхідних інвестицій в освіту, охорону здоров'я та соціальний захист, які були б спрямовані на громадян і мали пріоритетом рівний економічний, соціальний та екологічний розвиток, а також проклали б шлях до всебічного, міжгалузевого та заснованого на потребах національного розвитку.

Висновки до розділу 2

За результатами другого розділу отримано наступні висновки.

Розглянувши місце України у міжнародних рейтингах, пов'язаних з розвитком людського капіталу, ми можемо побачити, що у міжнародних рейтингах, пов'язаних з розвитком людського капіталу, існує взаємозв'язок між розвитком людського капіталу та розвитком економіки країн. Світовими лідерами стають ті країни, де краще за інші використовують людський капітал: знання, вміння, компетенції людей, їх здатність до подальшого навчання, та приділяють значну увагу інвестуванню його розвитку. Станом на 2020 рік Україна посіла 53 місце із показником Індексу людського капіталу 0,63. В порівнянні з показниками інших держав світу і держав з подібними досягненнями в економіці – цифра значна й одночасно низька в порівнянні з аналогічними показниками країн Європи і Центральної Азії. Серед 175 країн у 2021 році Україна за величиною Індексу людського розвитку займала 76-е місце набравши 0,773 балів. Для України важливим завданням є пошук шляхів підвищення рівня людського розвитку, поступово підвищувати його та максимально наближати його до наведених вище розвинених країн світу.

Наведені результати оцінки людського розвитку в Україні свідчать, що сьогодні для досягнення економічного та соціального розвитку в країні, доцільно реалізувати наступні напрямки підвищення людського розвитку: подолати демографічну кризу, вдосконалити систему охорони здоров'я, вдосконалити систему освіти, підвищити рівень життя й подолати бідність тощо.

Встановлено, що сьогодні у воєнні часи найбільше видатків здійснюється на оборону, громадський порядок, безпеку, судову владу, соціальний захист та соціальне забезпечення населення, а інвестиції в людський капітал не є пріоритетними. В структурі видатків зведеного бюджету, спрямовані на фінансування людського капіталу, найбільша частка

інвестицій припадає на соціальний захист та соціальне забезпечення: від 24,75% до 14,96%, яка протягом 2018 – 2020 років має тенденцію зменшення. Питома вага видатків на охорону здоров'я протягом 2018 – 2022 років також має тенденцію зменшення. У 2018 році вона дорівнювала 9,26%, а на кінець 2022 року 7,07% у загальній структурі видатків. Протягом останніх п'яти років найбільшу питому вагу у видатках зведеного бюджету мали витрати на загальну середню освіту, які у 2022 році становили 145,3 млрд грн, що на 4,6 млрд грн або на 3,07% менше ніж у 2021 році та на 43,6 млрд грн або на 42,87% більше ніж у 2018 році. Частка видатків на фінансування загальної середньої освіти складає майже 50%. Відсутність належного інвестування в людський капітал обмежує спроможність України досягти Цілей сталого розвитку. Тому сьогодні на політичному рівні потрібен чіткий план дій для забезпечення необхідних інвестицій в освіту, охорону здоров'я та соціальний захист, які були б спрямовані на громадян і мали пріоритетом рівний економічний, соціальний та екологічний розвиток, а також проклали б шлях до всебічного, міжгалузевого та заснованого на потребах національного розвитку.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК УМОВИ/ФАКТОРА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1 Світовий досвід країн щодо розвитку людського капіталу як умови/фактора соціальної безпеки

У світовій економіці людський капітал став для більшості країн поворотним пунктом соціально-економічного розвитку, фактором зростання продуктивності праці та ефективності виробництва. Дослідження у сфері людського капіталу підтверджують залежність економіки розвинутих країн від рівня формування, і навіть характеру використання. Рівень людського капіталу зумовлює вибір соціальної та економічної політики держави, спрямованої на закріплення та розвиток досягнутих переваг. Сучасна економіка розвинутих країн – це економіка ефективного людського капіталу, що визначила завдання розвитку людського капіталу як продуктивного чинника.

Розвинені країни з ефективною економікою та високим рівнем індексу людського капіталу, такі як Сінгапур, Гонконг (Китай), Японія, Південна Корея, Канада, Фінляндія, Макао (Китай), Швеція, Ірландія, Нідерланди у 2020 році увійшли до першої десятки рейтингу з високим рівнем індексу людського капіталу. Вони мають значну частку світового людського капіталу, що дає їм вирішальну перевагу в технічному та інтелектуальному розвитку, а також у випереджальному зростанні якості життя населення. Фундаментальні дослідження, підвищені інвестиції в людський капітал і нові проривні технології, що створюються, забезпечують цим країнам економічне лідерство. Людський капітал у розвинених країнах став головним продуктивним чинником у розвитку виробництв, підвищення їхньої ефективності, розвитку культури, науки, охорони здоров'я та соціальної сфери.

Успіх Сінгапуру відбиває разючу здатність щільної агломерації розумних людей створювати інновації та процвітати у разі, коли їх підтримує вельми компетентний державний сектор. Найголовніше, Сінгапур активно інвестував у освіту, людський капітал. У 1960 р. населення острова мало в середньому трирічну освіту, а вже через чверть століття школярі Сінгапуру стали займати перші місця на міжнародних олімпіадах з математики. Поруч із інвестиціями у людський капітал у країні уряд здійснював політику залучення іноземних кадрів. У стратегії формування «розумного міста», як і в процесі загальної модернізації держави, Сінгапур із самого початку вирішив наголосити на людському капіталі. Уряд збільшив витрати на освіту з держбюджету з 2,8% до 4,1%; модернізував систему початкової освіти, щоб готувати школярів до продовження навчання у технічних ВНЗ та коледжах; відкрив Національний технологічний інститут та заснував Фонд підвищення кваліфікації робітників, призначений для покриття витрат на ці цілі. Так було вирішено проблему підготовки висококваліфікованих кадрів у розвиток інноваційних технологій [79].

Звернемо увагу, що відповідно до стратегії розвитку людського капіталу в Сінгапурі інвестиції спрямовуються переважно на технічну освіту та високотехнологічні професії. На гуманітарні напрями підготовки кадрів кошти виділялися за залишковим принципом, переважно на вивчення іноземних мов. Сьогодні уряд Сінгапуру компенсує до 90% видатків на навчання своїх громадян високотехнологічним професіям, а також сприяє залученню першокласних дослідників із-за кордону. Одним із проектів став комплекс із семи будівель із найсучаснішими лабораторіями, який приваблює висококваліфікованих фахівців з різних країн світу. Особлива увага приділяється залученню кадрів, які можуть не лише принести користь у науковому середовищі, а й у ролі партнерів венчурних фондів. Сінгапур розробив програму розширення доступу шкіл до ширококутного інтернету, школи заохочуються до співпраці з промисловими підприємствами у розвиток і тестування мультимедійного контенту. Подібна практика стала однією з перших у світі [75].

Починаючи з 1980 р. уряд узяв курс на масове поширення інформаційних технологій. У 1981 р. було створено Державний комітет національної комп'ютеризації, до обов'язків якого входила підтримка прийнятих урядом планів розвитку інформаційних технологій. Крім цього, було розроблено серію освітніх програм для різних груп населення, у тому числі для громадян з низькими доходами, для підвищення рівня довіри населення до онлайн-послуг. Це дозволило Сінгапуру скоротити розрив між забезпеченими і малозабезпеченими родинами у використанні інформаційних технологій. В результаті вже в 2006 р. було досягнуто 45%-го рівня охоплення населення комп'ютерною грамотністю в малозабезпечених родинях, що стало одним із найвищих показників у світі та фактором прискореного розвитку інформаційних технологій у державі.

Важливим кроком на шляху створення «розумного міста» була державна програма розвитку інформаційних технологій, в якій ключове місце відводилося комп'ютеризації уряду, а також підвищенню рівня технічної освіти всіх верств населення. Після реалізації програми уряд Сінгапуру розробив Національний технологічний план, під час виконання якого було впроваджено електронний обмін даними між урядовими системами та промисловістю. Уся звітність перетворювалася на електронний формат, а державні інститути були об'єднані в одну спільну мережу [59].

Людський капітал Китаю - один із найбільших у світі, що є величезною перевагою країни перед іншими державами. Максимальне використання людських ресурсів є найважливішою стратегією розвитку Китаю. Проте людський капітал країни потребує великих фінансових вливань. Китай дуже густонаселена країна, якій необхідне управління, що здатне забезпечувати всі види громадського виробництва та обслуговування. Як країні з регіональною диспропорцією, Китаю потрібне управління, здатне координувати розвиток різних регіонів та просувати розвиток областей, населених національними меншинами. Підготовка управлінців такого рівня потребує інвестицій у систему освіти. Китай має очевидне відставання у сфері знань і технологій, і навіть у використанні міжнародних ресурсів.

Китай намагається збільшити кількість років освіти з розрахунку на душу населення та тривалості життя. Це дозволить суттєво підвищити показник людського розвитку. Китайські робітники, на відміну японських, не мають гарантованої роботи. Тобто, якщо справи на фірмі йдуть погано, скорочення насамперед стосується їх. До того ж, працівники Китаю отримують винагороду не за кінцеві результати, а за відпрацьований час. Це знижує мотивацію працівників до досягнення більш високих результатів, підвищення ними свого кваліфікаційного рівня, що негативно впливає на збільшення людського капіталу. Обсяг коштів, виділених науку останніми роками Китайським урядом, значно збільшився. Зростання інвестицій сприяє накопиченню та зростанню людського капіталу, а також виходу його на новий рівень розвитку [74].

Японія протягом тривалого часу має високий рівень людського капіталу у багатьох галузях. У цій країні розвиток людського капіталу розглядається як пріоритетний напрямок інформаційно-технічної революції та користується державною підтримкою. Тут рівень розвитку людського капіталу був високим завжди, включаючи рівень освіти та тривалість здорового життя.

Японія має дуже обмежені природні ресурси, тому розвиток людського капіталу є для неї дуже важливим фактором економічної ефективності та розвитку країни в цілому. Система підтримки державою освіти в Японії знаходиться на дуже високому рівні, не обділена увагою система соціального забезпечення та охорони здоров'я. У Японії відпрацьовано систему довічного найму працевлаштування і усе спрямовано на те, щоб роботу адаптувати до людини, створити для неї найсприятливіші умови праці, а не навпаки, людина має пристосуватися до роботи та працювати.

Система довічного найму спрямована на формування, накопичення та збереження людського капіталу. Японські працівники мають довічно гарантовану роботу, оскільки 30% оплати праці залежить від прибутку фірми, то у кожному досягненні своєї організації японський робітник бачить і особистий успіх у майбутньому. Постійне оновлення техніки та технологій

потребує збільшення знань у цій галузі, підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників. У більшості випадків перепідготовка працівника в Японії вигідніша, ніж його заміна, оскільки витрати на перепідготовку одного інженера втричі менші, ніж пошук, прийом, навчання та адаптація нового працівника. Японські організації з періодичністю 1,5-2 роки здійснюють ротацію кадрів, кожного працівника намагаються розвинути всебічно, вкладають у нього кошти, навчають його новим компетентностям та забезпечують його професійне зростання та кар'єру [76].

Південна Корея благополучно пройшла стадію інноваційного процесу та змогла перейти до розвиненої демократії та сучасної ринкової ідеології. У галузі освіти та науки Південна Корея витягла дуже багато корисного з позитивного та негативного досвіду Японії. Як відомо, Японія багато в чому втратила лідерство внаслідок того, що існуючи за рахунок купівлі технологій, не змогла створити їхнє власне виробництво та підтримувати високий рівень технічних інновацій.

При низькому рівні та якості людського капіталу інвестиції в інноваційні галузі не дають високої віддачі. Тому Південна Корея поставила пріоритет на інвестиції в людський капітал, його освітній компонент, що дозволило їй створити зразки економіки знань. Основою формування людського капіталу цієї країни – високий культурний та освітній рівень основного населення. Керівництво країни чітко розуміє, що саме розвиток освіти та науки є передумовою успішного економічного розвитку виробництва та країни загалом. Державні навчальні заклади звільнені від сплати податків, недержавні – не сплачують податки у частині, спрямованій на забезпечення освітнього процесу. Урядом планується найближчими роками увійти до п'ятірки найвищих технологій з високим рівнем розвитку науки. Успішний розвиток Південної Кореї зумовлюється приватним підприємництвом, інноваціями та високою якістю продукції. Саме вони є двигунами зростання, а чи не низькі заробітні плати [84].

Таким чином, світовий досвід показує, що людський капітал є фактором зростання економічного розвитку та науково-технічного прогресу

країни, а також у цих країнах накопичено дуже багатий досвід формування людського капіталу, який доцільно використовувати в економіці України з урахуванням її місцевих умов. У країнах з високим рівнем індексу людського капіталу розвиваються такі напрямки: біотехнології, екологічні технології; програмне забезпечення, інформаційні, комп'ютерні та інтернет технології, системи зв'язку; ядерна енергетика, енергозбереження, нетрадиційна енергетика; нанотехнології, молекулярна електроніка.

3.2 Основні напрямки відтворення людського капіталу у повоєнний період

В попередніх розділах було встановлено, що людський капітал займає важливе місце в системі формування конкурентних позицій та економічного зростання національної економіки та є умовою соціальної безпеки в країні. Військовий конфлікт на Сході, який розпочалася у 2014 році та триває досі, значною мірою вплинув на формування людського капіталу в нашій країні та привів до катастрофічних економічних і гуманітарних втрат – смертей, травм, переміщень населення, негативного впливу на фізичне і психічне здоров'я. Людський капітал країни зазнав суттєвого негативного впливу, який потенційно може зберігатися протягом тривалого періоду часу. У міру продовження війни втрати будуть продовжувати зростати. Тому збереження та розвиток людського капіталу є критично важливим аспектом для існування нашої країни.

Сьогодні для відтворення та розвитку людського капіталу необхідна підтримка з боку держави. Серед політик, спрямованих на розвиток людського капіталу, План України в рамках програми UKRAINE FACILITY передбачає розбудову безпечного та інклюзивного освітнього середовища для доступу до якісної освіти, трансформацію професійної освіти, удосконалення системи реабілітації осіб з інвалідністю, покращення охорони

здоров'я, гендерної рівності, реалізацію житлових програм на кшталт доступної іпотеки «єОселя», реформу соціального захисту, створення сталої системи переходу від військової служби до цивільного життя, розробку демографічної та міграційної стратегій, пенсійну реформу. Зокрема, однією з реформ передбачене питання покращення системи соціальної інфраструктури та деінституціоналізація догляду за дітьми, особами з інвалідністю та особами похилого віку [60].

Окреслимо основні напрямки відновлення та людського капіталу України у воєнний та повоєнний періоди.

1. Зростання населення та народжуваність. Політика, спрямована на підвищення народжуваності, може сприяти зростанню людського капіталу за рахунок збільшення чисельності новонароджених. Така політика може включати одноразові виплати при народженні дитини та допомогу у покритті витрат на догляд за дитиною.

2. Кількість та якість шкільної освіти для дітей. Серед найпоширеніших економічних наслідків конфлікту – ті, що впливають на результати освіти дітей, так як фактором, що визначає зростання ВВП, є не роки навчання в школі, а якість шкільної освіти, наприклад, навички, набуті в школах. Вона включає розробку відповідної навчальної програми та забезпечення ресурсами вчителів та шкільної інфраструктури. Також важливим є забезпечення гідних та рівних умов здобуття загальної середньої освіти для всіх учасників освітнього процесу.

3. Якість вищої освіти. Для розбудови нової країни необхідний людський капітал нової якості, який був би націлений на розширене відтворення економічних відносин і економіки. Тому особливу увагу слід звернути на освіту, яка не тільки визначає якість людського капіталу, але й є одним з основних чинників формування соціального капіталу суспільства. Ефективність діяльності закладу вищої освіти визначається працевлаштуванням її випускників, а попри високий рівень освіти в країні значення людського капіталу як фактора виробництва залишається слабким,

що свідчить про не відповідність вищої та професійної освіти потребам національного ринку праці.

Державна політика у цій сфері має бути спрямована на формування сприятливого наукового середовища для внутрішніх та зовнішніх інвестицій, розширення науково-дослідних проєктів та програм обміну досвідом, підвищення кваліфікації для науково-педагогічного персоналу вітчизняних закладів вищої освіти в закордонних університетах.

4. Програми навчання та перепідготовки для дорослих. Масове переміщення населення України внаслідок війни призвело до втрати робочих місць. У повоєнній економіці деякі робочі місця повернуться, але деякі робочі місця будуть замінені новими. Мета полягає в тому, щоб визначити професії і, більш конкретно, навички для повоєнної економіки і створити центри підготовки і перепідготовки для переміщеного дорослого населення. Будівництво, цивільне будівництво, охорона здоров'я, інформаційні технології – це галузі, які, ймовірно, стануть ключовими в повоєнній економіці, а також довоєнні експортні галузі сільського господарства.

5. Заохочення механізмів самомотивації. Країна може заохочувати нарощування людського капіталу шляхом розробки політики, що стимулює інвестиції окремих осіб у свій людський капітал. Ці стимули можуть бути як фінансовими, так і нефіскальними. Самостимулювання може бути посилено за рахунок полегшення доступу до перепідготовки, поліпшення ринків праці та регулювання, поліпшення умов праці та інших механізмів, що підвищують якість життя.

6. Розбудова ринку соціальних послуг, за якого громадські об'єднання, приватні й комунальні підприємства могли б професійно надавати послуги та в такий спосіб вивільняти час членів сім'ї для кар'єри та професійного розвитку. Це сприяло б гендерній рівності в професійній сфері.

7. Допомога людям з обмеженими можливостями. Здоров'я є одним з факторів, що впливають на якість людського капіталу. Кількість людей, які

отримали фізичні поранення під час війни, продовжує зростати. Крім того, війна впливає на емоційний та психічний стан людини, що негативно відображається на її загальному стані здоров'я. Серед наслідків війни вплив на психічне здоров'я цивільного населення є одним із найбільш значущих. Інфраструктура, що враховує інтереси інвалідів, і політика щодо робочих місць можуть розширити можливості людей з обмеженими можливостями і полегшити їх участь у відновленні та розвитку.

8. Розвиток системи охорони здоров'я, зокрема забезпечення обладнанням, технікою, висококваліфікованими фахівцями та запровадження партнерства, формування мережі спроможних лікарень.

9. Реінтеграція в цивільний сектор. Окрему увагу слід приділити реінтеграції осіб, які проходять службу у Збройних силах України або беруть участь у силах територіальної оборони, у цивільне життя після розгортання або для тих, хто вирішить повернутися до цивільного життя. Така реінтеграція вимагає фізичного та психологічного відновлення людини, яке забезпечується шляхом запровадження нової системи реабілітації відповідно до світових стандартів, а також розвиток психологічної допомоги.

Робота в окреслених напрямках вимагає стратегічного плану розвитку післявоєнної економіки України, який може складатись з програм розвитку галузей і професій, а також загальної інституційної та нормативно-правового середовища. Заходи щодо відновлення людського капіталу у повоєнний період мають охоплювати дві площини, що тісно пов'язані між собою та спрямовані на формування сприятливого середовища, перша – повернення громадян України на батьківщину, а друга – вибудовування ефективної системи формування, розвитку людського капіталу всередині країни.

Висновки до розділу 3

За результатами третього розділу отримано наступні висновки.

Розглянувши світовий досвід щодо розвитку людський капітал ми дійшли висновку, що він є умовою соціальної безпеки, фактором зростання економічного розвитку та науково-технічного прогресу країни, а також у цих країнах накопичено дуже багатий досвід формування людського капіталу, який доцільно використовувати в економіці України з урахуванням її місцевих умов.

Було запропоновано основні напрямки відновлення та людського капіталу України у воєнний та повоєнний періоди. Робота в окреслених напрямках вимагає стратегічного плану розвитку післявоєнної економіки України, який може складатись з програм розвитку галузей і професій, а також загальної інституційної та нормативно-правового середовища. Заходи щодо відновлення людського капіталу у повоєнний період мають охоплювати дві площини, що тісно пов'язані між собою та спрямовані на формування сприятливого середовища, перша – повернення громадян України на батьківщину, а друга – вибудовування ефективної системи формування, розвитку людського капіталу всередині країни.

ВИСНОВКИ

За результатами дипломної роботи отримано наступні висновки.

Встановлено, що людський капітал являє собою всю сукупність людських властивостей та особливостей, включаючи не тільки знання, вміння, навички, життєвий досвід, професійні та особисті компетенції, а й здоров'я, інтелектуальні здібності, можливості емоційного інтелекту, особливості культури та ментальні шаблони поведінки (мотивація) та запас часу.

Доведено, що основними соціальними ризиками, які впливають на формування та розвиток людського капіталу в сучасних умовах є: посилення негативних демографічних та міграційних процесів, скорочення доходів населення, низький рівень освіти, безробіття, неузгодженість ринку праці та освітніх послуг, зниження показників стану здоров'я.

Визначено, що інвестиції в людський капітал є стратегічним напрямком, що забезпечує соціально економічний розвиток будь-якої країни, знання та навички працівників стають фактором конкурентоспроможності як на мікро - так і на макрорівнях, а отже, забезпечують соціально-економічну безпеку в країні.

Розглянувши місце України у міжнародних рейтингах, пов'язаних з розвитком людського капіталу, ми побачили, що станом на 2020 рік Україна посідала на 53 місці із показником Індексу людського капіталу 0,63. В порівнянні з показниками інших держав світу і держав з подібними досягненнями в економіці – цифра значна й одночасно низька в порівнянні з аналогічними показниками країн Європи і Центральної Азії. Серед 175 країн у 2021 році Україна за величиною Індексу людського розвитку займала 76-е місце набравши 0,773 балів. Для України важливим завданням є пошук шляхів підвищення рівня людського розвитку, поступово підвищувати його та максимально наближати його до наведених вище розвинених країн світу.

Наведені результати оцінки людського розвитку в Україні свідчать, що сьогодні для досягнення економічного та соціального розвитку в країні, доцільно реалізувати наступні напрямки підвищення людського розвитку: подолати демографічну кризу, вдосконалити систему охорони здоров'я, вдосконалити систему освіти, підвищити рівень життя й подолати бідність тощо.

Встановлено, що сьогодні в структурі видатків зведеного бюджету, спрямовані на фінансування людського капіталу, найбільша частка інвестицій припадає на соціальний захист та соціальне забезпечення: від 24,75% до 14,96%, яка протягом 2018 – 2020 років має тенденцію зменшення. Питома вага видатків на охорону здоров'я протягом 2018 – 2022 років також має тенденцію зменшення. У 2018 році вона дорівнювала 9,26%, а на кінець 2022 року 7,07% у загальній структурі видатків. Протягом останніх п'яти років найбільшу питому вагу у видатках зведеного бюджету мали витрати на загальну середню освіту, які у 2022 році становили 145,3 млрд грн, що на 4,6 млрд грн або на 3,07% менше ніж у 2021 році та на 43,6 млрд грн або на 42,87% більше ніж у 2018 році. Частка видатків на фінансування загальної середньої освіти складає майже 50%. Відсутність належного інвестування в людський капітал обмежує спроможність України досягти Цілей сталого розвитку. Тому сьогодні на політичному рівні потрібен чіткий план дій для забезпечення необхідних інвестицій в освіту, охорону здоров'я та соціальний захист, які були б спрямовані на громадян і мали пріоритетом рівний економічний, соціальний та екологічний розвиток, а також проклали б шлях до всебічного, міжгалузевого та заснованого на потребах національного розвитку.

Розглянувши світовий досвід щодо розвитку людський капітал ми дійшли висновку, що він є умовою соціальної безпеки, фактором зростання економічного розвитку та науково-технічного прогресу країни, а також у цих країнах накопичено дуже багатий досвід формування людського капіталу,

який доцільно використовувати в економіці України з урахуванням її місцевих умов.

Було запропоновано основні напрямки відновлення та людського капіталу України у воєнний та повоєнний періоди. Робота в окреслених напрямках вимагає стратегічного плану розвитку післявоєнної економіки України, який може складатись з програм розвитку галузей і професій, а також загальної інституційної та нормативно-правового середовища. Заходи щодо відновлення людського капіталу у повоєнний період мають охоплювати дві площини, що тісно пов'язані між собою та спрямовані на формування сприятливого середовища, перша – повернення громадян України на батьківщину, а друга – вибудовування ефективної системи формування, розвитку людського капіталу всередині країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк В. П. Оцінка та забезпечення розвитку людського капіталу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук. спеціальність 08.00.07. Донецьк : Вид-во ДНУ, 2008. 39 с.
2. Антонюк В. П. Проблеми формування людського капіталу України в системі освіти та його ризики в реаліях війни. *Вісник економічної науки України*. № 1 (42). 2022. С. 161-170. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/186753/01-Antoniuk.pdf?sequence=1>
3. Антонюк В. П. Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. *Економічний вісник Донбасу. Менеджмент персоналу*. № 1(67). 2022. С. 110 – 116
4. Антонюк В.П. Втрати людського капіталу внаслідок війни як загроза повоєнній модернізації економіки України. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 20 – 33. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.020>
5. Антонюк В.П. Людський капітал як чинник інноваційного розвитку та об'єкт дослідження. *Управління економікою: теорія та практика*. 2021. С. 3 – 12. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/186758>
6. Бабенко А.Г. Економіка праці і соціально-трудові відносини: Навчально-наочний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дніпропетровськ. Дніпропетровська державна фінансова академія. 2011.
7. Баєва О. І. Державне регулювання людського капіталу як визначальний фактор розвитку економіки. *Економіка та суспільство*. *Економіка*. Випуск 47. 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-30>
8. Белінська Я. Шараєнко О. Особливості оцінки людського капіталу. Нарощування фінансово-економічного потенціалу суб'єктів економічних відносин як основа поступального розвитку територіально-

господарських систем : монографія. Т. : ФОП Паляниця В.А., 2021. С. 168–174.

9. Бикова А., Чабан Л., Алексеев А. Інвестування в людський капітал у військовий період. *Економіка та суспільство*. Випуск 54, 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-74>

10. Бойківська Г., Саладяк К. Проблеми розвитку людського капіталу в умовах цифрових трансформацій. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 2. С. 168-174. URL: <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.168>

11. Бондаревська К. В. Оцінка рівня соціальної безпеки на ринку праці України та напрями її забезпечення. *Вісник економічної науки України*. № 2 (37). 2019. С. 101-104. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/163875/17-Bondarevska.pdf?sequence=1>

12. Буняк Н. М. Соціальна безпека людини: сутність та шляхи забезпечення. *Економіка та суспільство*. *Економіка*. Випуск № 37. 2022. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1242>

13. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні 2023 URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>

14. Васильців Т. Г., Мульська О. П., Лупак Р. Л., Бідак В. Я. Збереження людського капіталу України в умовах війни (чинник соціальної вразливості населення): постановка проблеми. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. *Економічні науки*. № 67. 2022 С. 43 – 48 URL: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-67-06>

15. Відновлення для людей. Задачі і виклики для демографічної політики України. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/10/27/705932/>

16. Видатки на освіту URL: <https://mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education>

17. Вимушений виїзд українців за кордон: як коректно оцінити масштаби? URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vymushenyu-vuyizd-ukrayintsiv-za-kordon-yak-korektno-otsinyty-masshtaby>

18. Волошина С.В., Скубіліна А.В., Чеботаренко А.М. Нерівність доходів населення України як перешкода розвитку людського капіталу. *Економіка і суспільство*. Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика Випуск 9. 2017. С. 882 – 889 URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/153.pdf

19. Галкін А. Вклад у людський капітал – найвигідніша інвестиція. CEOEldorado.ua про самоосвіту, лідерство та підтримку працівників. Журнал Forbes Україна. 2023. URL: <https://forbes.ua/leadership/vklad-u-lyudskiy-kapital-nayvigidnisha-investitsiya-seo-eldoradoua-pro-samoosvitu-liderstvo-ta-pidtrimku-pratsivnikiv-24042023-13086>

20. Гірман А. П. Соціальна безпека та її складові в системі національної безпеки України. *Соціально-економічні механізми забезпечення інноваційного розвитку*. С. 123-124 URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/185026/1/%D0%93%D0%B8%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD_%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf

21. Гітіс Т. П., Євсейчик А. В., Спірато А. С., Андрійчук М. Є. Рівень освіти в Україні: дослідження динаміки у контексті забезпечення якості робочої сили. *Економічний вісник Донбасу*. № 3(61). 2020. С. 222 – 228. URL: [http://www.evd-journal.org/download/2020/3\(61\)/25-Gitis.pdf](http://www.evd-journal.org/download/2020/3(61)/25-Gitis.pdf)

22. Горбань С., Чумак О. Сучасний стан та шляхи забезпечення розвитку людського капіталу в Україні. *Економіка та держава*. № 9. 2013 С. 37 – 41 URL: http://www.economy.in.ua/pdf/9_2013/11.pdf

23. Грішнова О. А. Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці: монографія. К. : КНЕУ, 2015. 222 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/79159891.pdf>
24. Грішнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 34-40.
25. Грішнова О. Людський капітал в умовах кризи: оцінка і пошук можливостей збереження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. № 5(170). 2015. С. 11 – 16 URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/10/170_2.pdf
26. Грішнова О., Брінцева О. Формування людського капіталу у сфері охорони здоров'я: проблеми та напрями зменшення фіктивізації. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка*. 2019. №2 (203). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formuvannya-lyudskogo-kapitalu-u-sferi-ohoroni-zdorovya-problemi-ta-napryami-zmenschennya-fiktivizatsiyi>
27. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
28. Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками URL: <https://www.dls.gov.ua/>
29. Державний веб-портал бюджету для громадян. Міністерство фінансів України URL: <https://openbudget.gov.ua/>
30. Завора Т.М., Чепурний О. В. Реформування регіональної соціальної політики в контексті забезпечення соціальної безпеки. *Економічний простір*. 2013. № 76. С. 70–80.
31. Кальницька М.А. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження. *Глобальні та національні проблеми економіки Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. Випуск 17. 2017 С. 566 – 571 URL: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/118.pdf>

32. Кандиба С., Шараєнко О. Закордонний досвід розвитку людського капіталу як основи сталого економічного розвитку. *Економіка та суспільство: Економіка*. Випуск 26. 2021. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/319/305>
33. Конкуренентоспроможність України 2020 – 2021. Інформаційний огляд та ситуаційний аналіз. Київ. 2021. С. 248.
34. Корнілова О. Розвиток системи охорони здоров'я як передумова якісного відтворення людського капіталу. *Економіка та суспільство. Економіка*. Випуск 48. 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-87>
35. Кравчик Ю. В., Шевченко Д. В. Соціальне середовище формування людського капіталу України: аналіз та висновки для державної політики. *Innovation and Sustainability*. № 2. 2022. С. 39 – 48. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/34/45>
36. Кривошеїн В.В. Соціальні ризики постсучасності: сутність та класифікація. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2018. 1 (1-2) С. 16 - 28
37. Кудин С. І., Федик М. В., Фурман Д. Г. Управління людським капіталом в умовах пандемічної нестабільності. *Наукові перспективи*. № 4(22). 2022. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-194-207](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-194-207)
38. Кузьмін О. Є., Шахно А. Ю. Державне регулювання міграційних процесів людського капіталу в умовах глобалізації. *Бізнесінформ*. № 5. 2018 С. 26 – 35 URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2018-5_0-pages-26_35.pdf
39. Лазарева А.П. Особливості інвестицій в людський капітал. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2016. № 3 (25). С. 38-43. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n3.html>
40. Леденко О.П. Стан, тенденції розвитку та напрями вдосконалення українського ринку праці. URL: <https://naurok.com.ua/stan-tendenci-rozvitku-ta-napryami-vdoskonalennya-ukra-nskogo-rinku-praci-103634.html>

41. Линдюк С. Теоретичні інтерпретації концепту «соціальна безпека» в українському науковому дискурсі. *Науковий вісник. Державне управління*. № 1(11). 2022. С. 92 – 113
42. Лисак В.Ю., Олійник О.С. Вплив освітньої складової на якість людського капіталу регіону. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 15. 2017 С. 469 – 473 URL: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/94.pdf>
43. Масленніков Є. І., Гусєв А. О. Людський капітал країни та вплив на його розвиток державної податкової політики. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. Том 19. Вип. 2 (45). 2020. С. 70 – 86
44. Мельничук Л. С. Інвестиції в людський капітал: необхідність та перешкоди. *Інвестиції: практика та досвід. Економічна наука*. № 10. 2013. С. 28 – 30 URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2013/7.pdf
45. Міністерство фінансів України URL: <https://mof.gov.ua>
46. МінфінМедіа. Київ. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/>
47. Мороз М. Ю., Степанова О. В. Роль людського капіталу в економічній діяльності підприємства. Розвиток суспільства та науки в умовах цифрової трансформації: матеріали III Міжнар. студент. наук. конф., м. Луцьк. 2022. С. 21 – 22.
48. Мороз М., Мурзабулатова О. Особливості та значення людського капіталу в менеджменті організації. V Міжнародна студентська наукова конференція «Сучасні аспекти та перспективні напрямки розвитку науки», 9 червня 2023 р., м. Житомир, 2023. С. 68–70. URL: <https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/384>.
49. Народжуванисть в Україні: що змінилося і що зміниться після перемоги <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/narodzhuvanist-v-ukrajini-shcho-zminilosja-i-shcho-zminitsja-pislja-peremohi/>
50. Небава М. І., Заюков І. В. Людський капітал здоров'я населення Вінницького регіону в аспекті збалансованого розвитку України. *Вісник*

Вінницького політехнічного інституту. Економіка та менеджмент. 2018. № 4 С. 36 – 45 URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25158/document%20%2867%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

51. Назаренко С.О., Канцур І.Г., Познанська І.В. Управління людським капіталом в умовах війни. *Економіка та суспільство.* Випуск № 41. 2022. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32>

52. Ночка М. П. Підходи до оцінки людського капіталу. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Економіка і менеджмент.* Випуск 1 (87). 2021. С. 51 – 57

53. Освіта і наука України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ 2023 URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>

54. Освітня реформа: результати та перспективи: інформаційно-аналітичний збірник МОН. Київ: Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики». 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentacii/Institutzbirnik.pdf>

55. Подра О. П. Визначення ризиків інвестування в людський капітал в умовах переходу до інформаційного суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* № 2. 2018 С. 101 – 110 URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyky/nvse/nvse_02_2018/13.pdf

56. Полоус О. В., Лукій Т. Р. Економічний зміст конкурентоспроможності людського капіталу в умовах глобалізації. *Причорноморські економічні студії.* 2018. Вип. 35. С. 16-21.

57. Про Державний бюджет України на 2024 рік URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82_%D0%94%D0%91%D0%A3_2024.pdf

58. Рейтинг країн світу по рівню процвітання URL: <https://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index>

59. Розвиток інновацій в Сингапурі URL: <https://rosinfocominvest.ru/upload/iblock/62c/62cb7ed735db67105f4cbef6c294642.pdf>

60. Розвиток людського капіталу – один з ключових напрямків роботи Уряду над Планом України в рамках програми Ukraine Facility URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozvytok-liudskoho-kapitalu-odyn-z-kliuchovykh-napriamkiv-roboty-uriadu-nad-planom-ukrainy-v-ramkakh-prohramy-ukraine-facility>

61. Руженський М. М. Соціальна захищеність населення – ключовий інструмент розвитку людського капіталу: монографія. Київ: ІПК ДСЗУ. 2013. 318 с.

62. Сахненко О. І., Сахно І. В. Інвестування у розвиток людини як пріоритетний напрям формування та управління людським капіталом. *Інвестиції: практика та досвід. Економічна наука*. 2019. № 11. С. 50 – 55 URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2019/11.pdf

63. Соколова Л.В., Дюжев В.Г. На шляху економічного зростання України: людський капітал. *Інфраструктура ринку економіка та управління національним господарством*. Випуск 68. 2022. С. 57 – 66

64. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

65. Тельнов А.С. Трансакційний підхід до інвестицій в людський капітал. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. №5. Т. 2. С. 235-241.

66. Теряник О. А. Аналіз відповідності попиту та пропозиції на ринку праці в Україні. *Держава та регіони. Економіка та підприємництво*. № 1 (82) 2015.С. 62 – 68 URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2015/1_2015/13.pdf

67. Тюрина Ю. Г., Мулюкова Р. Р. Розвиток людського капіталу як напрямок реалізації державної політики в області оподаткування фізичних осіб. *Фінансова аналітика: проблеми і рішення*. 2014. № 36 (222). С. 37 – 48.

68. Україна знову на далекому 112-му місці в Індексі економічної свободи, вище навіть Білорусь URL: <https://argumentua.com/novini/ukra-na-znovu-na-dalekomu-112-mu-m-sts-v-ndeks-ekonom-chno-svobodi-vishche-nav-t-b-lorus>

69. Цілі розвитку тисячоліття: доповідь за 2015 рік. URL: <https://web.archive.org/web/20170712121312/http://www.un.org/ru/millenniumgoals/mdgreport2015.pdf>

70. Шахно А.Ю. Моделі розвитку та державне регулювання людського капіталу в умовах глобалізації. Україна, дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук. спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2019. С. 561.

71. Шевченко Д. Інвестиції в людський капітал як фактор підвищення конкурентних переваг економіки. *Інноваційна економіка*. 2021. №5. С. 51 – 56. URL: <http://inneco.org/index.php/inneco.ua/article/view/818/894>

72. Шрам Т. В., Пінчук Т. А., Бородіна М. В. Відображення людського капіталу в обліковому процесі підприємства. *Економіка та суспільство. Облік і оподаткування*. Випуск № 48. 2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2194/2120>

73. Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А Якість життя населення України та перші наслідки війни. Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр.та соц. дослідж. ім.М.В. Птухи. Київ. 2023. С. 191 URL:

https://idss.org.ua/arhiv/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D1%8F%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf

74. China is improving its human capital. Gradually URL:
<https://www.economist.com/china/2022/06/30/china-is-improving-its-human-capital-gradually>

75. Connected Singapore. A new blueprint for infocomm development URL:
<https://ida.gov.sg/~media/Files/About%20Us/Corporate%20Publications/Past%20Infocomm%20Plans/Connected.pdf>

76. Creative human capital in Japan URL:
<https://izron.ru/articles/tendentsii-razvitiya-ekonomiki-i-menedzhmenta-sbornik-nauchnykh-trudov-po-itogam-mezhdunarodnoy-nauch/sektsiya-1-ekonomicheskaya-teoriya-spetsialnost-08-00-01/kreativnyy-chelovecheskiy-kapital-v-yaponii/>

77. Global Innovation Index 2023. Innovation in the face of uncertainty URL:
<https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf>

78. Human capital complementary indicators URL:
<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/64e578cbeaa522631f08f0cafba8960e-0140062023/related/HCI-AM23-UKR.pdf>

79. Human capital development in Singapore: an analysis of national policy perspectives URL:
https://www.academia.edu/8317355/Human_Capital_Development_in_Singapore_An_Analysis_of_National_Policy_Perspectives

80. Human Capital Index and Components, 2018 URL:
<https://www.worldbank.org/en/data/interactive/2018/10/18/human-capital-index-and-components-2018>

81. Human Capital Project URL:
<https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>

82. Human Capital Project. Ministerial Conclave 2021 URL:
<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/766191626249864307/investing-in-human-capital-for-a-green-resilient-and-inclusive-recovery>

83. Human development report 2021/2022. Uncertain times, unsettled lives: Shaping our future in a transforming world URL:
<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22>

84. Korea: Stunning success and work in progress URL:
<https://oecdecoscope.blog/2022/09/19/korea-stunning-success-and-work-in-progress/>

ДОДАТОК А

Робоча сила (кінець XIX ст. - теперішній час)	<ul style="list-style-type: none"> Людина, яка здатна до праці, має сукупність фізичних і духовних здібностей й використовує їх продуктивно в своїй діяльності
Трудові ресурси (20-ті роки XIX ст. - теперішній час)	<ul style="list-style-type: none"> Це головна продуктивна сила суспільства. Люди, які здатні до трудової діяльності. Ввів у науковий обіг С.Г. Струмилін
Персонал (50-60 рр. XX ст. - теперішній час)	<ul style="list-style-type: none"> Людина як виконавець виробничого процесу та об'єкт управлінських операцій, має сукупність професійних навичок й досвід практичної діяльності
Трудовий потенціал (60-70 ті рр. - теперішній час)	<ul style="list-style-type: none"> Людина як суб'єкт суспільного виробництва. Це сукупність характеристик і якостей людини, які можуть бути реалізовані в сфері праці
Людські ресурси (70-80 рр. - теперішній час)	<ul style="list-style-type: none"> Сукупність різних якісних характеристик людини, яка має певні знання й професійні навички та може використовувати їх у трудовому процесі
Людський потенціал (середина 80-х років - теперішній час)	<ul style="list-style-type: none"> Людина як суб'єкт економічної й соціальної діяльності. Це людські можливості, які можуть бути використані в будь-якій сфері суспільної діяльності
Людський фактор (80-ті роки XX ст. - теперішній час)	<ul style="list-style-type: none"> Людина як головна рушійна сила й фактор підвищення ефективності суспільного виробництва
Людський капітал (90-ті роки XX ст. - теперішній час)	<ul style="list-style-type: none"> Людина як об'єкт ефективного інвестування та суб'єкт, який перетворює їх на продуктивні здібності, здатний до генерації знань, ідей й виступає головним джерелом розвитку економіки

Рис. А1 Еволюція наукових підходів до визначення ролі людини в суспільстві й економічному розвитку [23]

ДОДАТОК Б

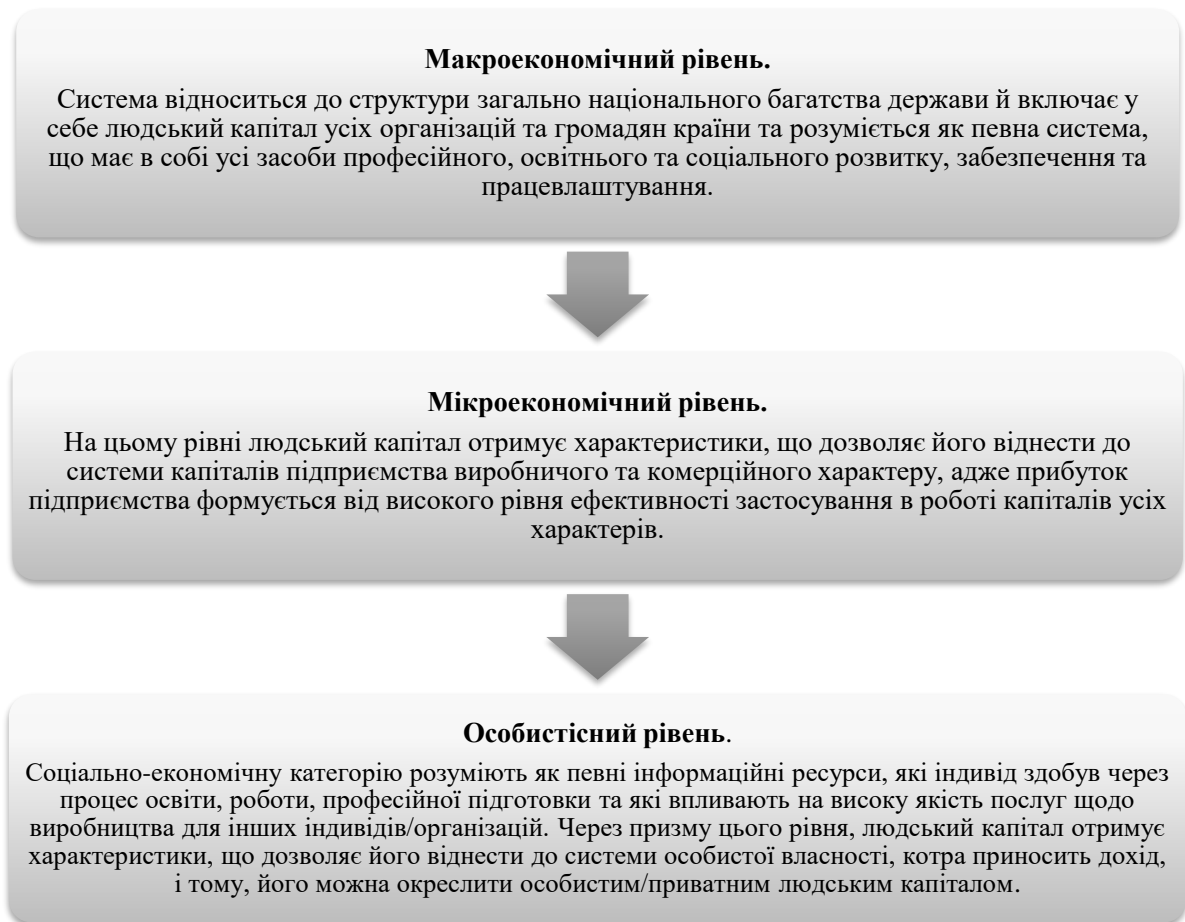

Рис. Б1 Рівні формування людського капіталу [22]

ДОДАТОК В

Таблиця В1

Класифікація людського капіталу

Ознака	Види й характеристика
За елементами витрат	капітал освіти; капітал здоров'я; капітал професійної підготовки; капітал культури та духовного розвитку; капітал мобільності; інформаційний капітал; капітал розвитку і мотивації
За рівнями формування людського капіталу	особистісний (індивідуальний); мікрорівень (рівень підприємства); мезарівень (рівень регіону і галузі); макрорівень (рівень держави); глобалізаційний (транснаціональний)
За напрямом використання	загальний капітал (переміщувальний) – знання, досвід, отримані в результаті навчання в школах, вищих учбових закладах, мають універсальний характер й широку сферу застосування; спеціальний капітал (непереміщувальний) – знання, професійний досвід та навички, які стосуються конкретного підприємства чи організації та його технологічного процесу
За якісним складом	капітал біофізичний – здоров'я, вік, природні здібності, сила, зовнішній вигляд, швидкість реакції тощо; інтелектуальний капітал особистості – розумові здібності, склад розуму, аналітичне та концептуальне мислення, знання, таланти, інноваційність, здатність до пошуку інформації; соціальний капітал - освіта, досвід, комунікабельність, адаптивність, ініціативність, довіра, мотивація, здатність до командної роботи та лідерства, мобільність, культура
За відношення до економічного зростання	споживчий капітал – капітал, який формується за рахунок взаємовідносин носіїв людського капіталу, які сприяють його збільшенню, й має позитивний вплив на економічне зростання; продуктивний капітал – капітал у формі сукупних продуктивних здібностей, який сприяє підвищенню продуктивності праці та підвищенню конкурентних переваг національної економіки
За галузевою ознакою	адміністративний; загальновиробничий
Залежно від терміну залучення людського капіталу підприємством	постійний; тимчасовий; сезонний

Складено автором на основі [70]

ДОДАТОК Г

Пряма заробітна плата і оклади

- оплата за прямий відпрацьований час робітниками з погодинною оплатою; заробітки відрядників; надбавки за понаднормову роботу, роботу у святкові дні, нічну зміну; доплати за несприятливі умови праці, небезпеку, виплати за системою гарантованої заробітної плати, інші регулярні доплати

Оплата невідпрацьованого часу

- оплата щорічної відпустки, іншої оплачуваної відпустки, включаючи відпустку за вислугу років; оплата неробочих і святкових днів, інший оплачуваний час відсутності; оплата по хворобі; вихідна оплата та виплата у зв'язку зі звільненням, якщо вони не є витратами на соціальне забезпечення

Преміальна і грошові винагороди

- премії в кінці року або сезонні премії; премії по участі у прибутках; додаткові виплати до відпустки та інші премії і винагороди

Вартість професійного навчання

- підготовка кадрів; підвищення кваліфікації; перепідготовка; навчання у ВНЗ та ПТУ; заробітна плата викладачам; розробка методик навчання

Вартість культурно-побутового обслуговування

- вартість їдальні на підприємстві та інші послуги з харчування; витрати на функціонування профкому підприємства та вартість пов'язаних з цим послуг для зайнятих

Витрати на соціальний захист

- встановлені законом виплати на соціальне забезпечення; медичне обслуговування; техніку безпеки; додаткові пенсії

Витрати на якість праці

- забезпечення сприятливих умов праці; активізація творчої діяльності; заохочення раціоналізаторства і винахідництва; матеріальне стимулювання за якість праці; підтримання високого рівня культури праці

Вартість житла для робітників

- вартість житла – власності підприємства; вартість житла, яке не є власністю підприємства (дотації, субсидії); інші види вартості житла

Витрати праці, ніде не класифіковані

- вартість перевезення робітників на роботу і з роботи; вартість робочого одягу; вартість відновлення здоров'я та інші види вартості праці

Рисунок Г1 Класифікація інвестицій в людський капітал [65]

ДОДАТОК Д

Таблиця Д1

Динаміка кількості робочої сили України у віці 15-70 років за рівнем освіти

	2014	2016		2018		2019		2020		2021	
	тис осіб	тис осіб	у % до попереднього року	тис осіб	у % до попереднього року	тис осіб	у % до попереднього року	тис осіб	у % до попереднього року	тис осіб	у % до попереднього року
Повна вища	6138,1	5708,8	-6,9	5989,7	4,9	5740,8	-4,2	5672,5	-1,19	5668,6	-0,07
Базова вища	230,1	219,6	-4,6	246,5	12,3	341,8	38,7	319,1	-6,64	354,4	11,06
Неповна вища	3997,2	3507,4	-12,3	3343,4	-4,7	3605,6	7,8	3448,7	-4,35	3434,2	-0,42
Повна загальна середня, професійно-технічна	9118,5	8168,7	-10,4	8039,7	-1,6	7986,4	-0,7	7785,1	-2,52	7532,9	-3,24
Базова, початкова загальна середня або не мають освіти	437	350,6	-19,8	320,8	-8,5	391,4	22,01	364,1	-6,97	331,5	-8,95

Складено автором на основі [27]

ДОДАТОК Е

Таблиця Е1

Видатки державного бюджету України за функціональною класифікацією

Статті видатків	2018		2019		2020		2021		2022		Відхилення 2022/2018		Відхилення 2022/2021		Структурні зміни, % 2022/2018
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	+, -	%	+, -	%	
Всього видатків, у тому числі:	985842,0	100,0	1072891,5	100,0	1288016,7	100,0	1490258,9	100,0	2705423,3	100,0	1719581,3	174,43	1215164,4	81,54	-
загальнодержавні функції	162949,0	16,53	168206,5	15,68	163849,4	12,72	206643,1	13,87	201999,1	7,47	39050,1	23,96	-4644	-2,25	-9,06
оборона	97024,0	9,84	106627,7	9,94	120374,1	9,35	127527,3	8,56	1142872,4	42,24	1045848,4	1077,93	1015345,1	796,18	32,4
громадський порядок, безпека, судова влада	116875,6	11,86	140151,2	13,06	157672,5	12,24	174409,6	11,7	443323,2	16,39	326447,6	279,31	268913,6	154,19	4,53
економічна діяльність	63600,7	6,45	72365,1	6,74	168889,0	13,11	180989,9	12,14	95368,4	3,53	31767,7	49,95	-85621,5	-47,31	-2,92
охорона навколишнього середовища	5241,2	0,53	6316,2	0,59	6636,8	0,52	8200,2	0,55	4714,1	0,17	-527,1	-10,06	-3486,1	-42,51	-0,36
житлово- комунальне господарство	296,9	0,03	108,0	0,01	88,5	0,01	164,1	0,01	528,6	0,02	231,7	78,04	364,5	222,12	-0,01
охорона здоров'я	22617,9	2,29	38561,6	3,59	124925,3	9,7	170505,2	11,44	184267,8	6,81	161649,9	714,70	13762,6	8,07	4,52
духовний та фізичний розвиток	10107,1	1,03	9967,0	0,93	9826,4	0,76	15970,3	1,07	11051,3	0,41	944,2	9,34	-4919	-30,80	-0,62
освіта	44323,4	4,5	51657,6	4,81	52857,3	4,10	63837,1	4,28	58508,1	2,16	14184,7	32,00	-5329	-8,35	-2,34
соціальний захист та соціальне забезпечення	163865,6	16,62	218628,6	20,38	322720,3	25,06	339278,9	22,77	425987,0	15,75	262121,4	159,96	86708,1	25,56	-0,87
міжбюджетні трансфери	298939,7	30,32	260302,0	24,26	160177,1	12,44	202733,3	13,6	136803,3	5,06	-162136,4	-54,24	-65930	-32,52	-25,26

Складено автором на основі [45]

